

NÄR TRYGGHETEN SAKNAS

En kvalitativ undersökning av barn som väcker bekymmer i förskolan. Tidiga signaler och misstankar om barn som utsätts för omsorgssvikt.

Frida Matilda Eidelbrekt

Masteroppsats i spesialpedagogik, psykososiale problem
Institutt for spesialpedagogikk, Utdanningsvitenskapelige fakultetet

UNIVERSITETET I OSLO

18.06.06

Sammanfattning

Syfte och problemfrågeställning:

Ett av specialpedagogikens viktigaste uppgifter är att tidigt förebygga problem och negativ utveckling hos barn. Detta är också min motivation för detta arbete.

Forskningsstudier visar att omsorgssvikt kan få stora konsekvenser för barns psykosociala utveckling, men om problem upptäcks tidigt är chansen för att förhindra skevutveckling större. Det finns idag många studier som omfattar barn som utsätts för omsorgssvikt, d.v.s. där omsorgssvikt allaredan har identifierats. I den här uppsatsen står barnen i "gråzonen" i fokus, de som väcker oro men också stor osäkerhet hos vuxna. Förskolor träffar barn och föräldrar dagligen, det ger dem stora möjligheter att uppmärksamma avvikande beteende och utveckling. Kunskap om tidiga tecken och varningssignaler är viktigt för att personal på förskolor ska bli trygga i sin arbetsroll och kunna hjälpa barn och familjer och för att de ska våga rapportera och ingripa när de menar att barn far illa. Kunskapsbehovet leder till följande problemfrågeställning:

"Vilka tecken och signaler hos barn i förskolan väcker bekymmer och kan indikera till omsorgssvikt?"

Teoretisk referansram:

Uppsatsens fokusområde är betydelsen av tryggheten i omsorgen för barn. Anknytningsteorin har används som teoretiskt fundament för förståelse av problemet. Definitionsproblematiken präglar arbetet med barnen och familjerna. En bred teoretisk referensram är viktigt för att hjälpa barn och familjer som hamnat i en skev utveckling. Skuldfördelning bör med all kraft motarbetas. Omsorgssvikt bör betraktas som ett social-psykologiskt fenomen, med multipla påverkningsfaktorer. Med hjälp av Belsky's ekologiska transaktionsmodell diskuteras förståelsen av problemets etiologi. Barn är en del av en större enhet, hemma i familjen och i barngruppen i förskolan. Modellen beskriver barnets utveckling i ett relationsperspektiv, där ömsesidig påverkning står centralt. Konsekvenser av omsorgssvikt för barnets självutveckling, samt relationsbyggande diskuteras.

Genomföring av undersökningen:

Valet har naturligt fallit på en kvalitativ metodisk tillnärmning, p.g.a. min önskan att få insikt i förskolepersonalens upplevelser av problemet. Semistrukturerade intervjuer, har gett intressanta beskrivningar och praktiska indikationer av hur man kan upptäcka problem, viktig kunskap om föräldrasamarbete och tankar runt samarbete med andra instanser. Undersökningen bygger på ett kriteriebaserat urval; informanterna har pedagogisk utbildning, samt erfarenheter runt barn som har bekymrat dem, men där de varit osäkra på om problemet faktiskt har handlat om omsorgssvikt.

I analysen har jag använt en grounded theory tillnärmning. Datamaterialet har analyserats med hjälp av tolkningsprogrammet NUD*IST.

Resultatet:

Resultaten visar att bekymmer för barn kan vara diffust, och därför pågå över lång tid och upplevas som en psykisk belastning för personalen. Det kan vara svårt att veta hur och om man ska agera i olika situationer. Något facitsvar på vad som är god omsorg och uppfostran av barn finns inte. Värderingsfrågan präglas av individuell hållning och kulturella skillnader. Resultatet från denna undersökning, visar att problemet är komplext och sammansatt, med föräldrar som strävar eller saknar generell kunskap om barnuppfostran, och som har dåliga sociala nätverk. Barnens problem kan visas genom utagerande beteendeproblem (t.ex. aggressioner) eller som mer internaliserande problem (t.ex. rädsla och ångest). Informanterna visar även till relationella problem, samt tecken på ostabil miljö. Resultatet kan tyda på att samarbete mellan instanserna kunde ha fungerat bättre, men att de har kommit en bit på väg med gemensamma samarbetsmöten.

Förord

Det har varit spännande att få fördjupa sig i ett område som jag så starkt brinner för. Den färdiga uppsatsen står jag själv ansvarig för, men jag har inte stått ensam genom processens gång. Jag har haft ett stödande nätverk som har motiverat mig och gjort arbetet väsentligt lättare och roligare. Med mina studiekamrater har jag haft spännande diskussioner, fått goda råd och uppmuntran i tyngre perioder. Tack till min vägledare Kristin Pedersen (HiO), för konstruktiva råd och givande diskussioner. Anne Sagbakken (ISP, UiO) har gett mig motivation genom studierna, inspirerat mig och bidragit till att jag funnit mitt intresse inom specialpedagogiken. Tack till mina informanter, som har ställt upp trots en hektisk vardag i förskolan. Ni har gett mig mycket intressant information och tankar som jag vill ta med mig vidare ut i arbetslivet.

Jag vill tacka min familj och mina vänner för att ni ger mig stöd och tro på mig själv. Ett speciellt tack till min älskade sambo Martin för den fantastiska gåvan du gett mig. Tillsammans har ni bidragit till att jag har orkat arbeta strukturerat hela vägen. Ett speciellt tack också till min mamma, som har läst korrektur och hjälpt mig i min nordiska språkförvirring.

Oslo, 18.06.06

Frida Eidelbrekt

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
INNEHÅLLSFÖRTECKNING.....	6
1. INLEDNING	9
1.1 HISTORISK REFERENS RAM	10
1.2 UPPSATSENS SYFTE OCH PROBLEMFRÅGESTÄLLNING	11
1.3 UPPSATSENS DISPOSITION	12
2. DEFINITIONER	13
2.1 VAD ÄR OMSORGSSVIKT?	14
2.2 VAD ÄR BEKYMMER?	15
2.3 PREVALENS	16
2.4 ORSAKSSAMMANHANG VID OMSORGSSVIKT.....	17
3. KONSEKVENSER AV OMSORGSSVIKT FÖR BARN	
PSYKOSOCIALA UTVECKLING	21
3.1 RESILIENS.....	23
3.2 BARNETS UTVECKLING AV SJÄLVET	24
3.3 RELATIONELLA KONSEKVENSER AV OMSORGSSVIKT	25
3.3.1 <i>Anknytning</i>	26
3.3.2 <i>Social kompetens</i>	29
4. FÖRSKOLAN SOM ARENA FÖR ARBETET MED BARN SOM UTSÄTTS FÖR	
OMSORGSSVIKT.....	33
4.1 ATT VARA BEKYMRAD FÖR BARN	33
4.2 VARFÖR DET KAN VARA SVÅRT ATT UPPTÄCKA BARN SOM UTSÄTTS FÖR OMSORGSSVIKT	34

4.2.1	<i>Personalens överlevnadsstrategier</i>	35
4.3	FÖRÄLDRASAMARBETE	37
4.4	SAMARBETE MED ANDRA INSTANSER	38
5.	VETENSKAP OCH METOD	40
5.1	VETENSKAPSTEORI.....	40
5.2	KVALITATIVT FORSKNINGSINTERVJU SOM METOD	41
5.2.1	<i>Intervjuguiden</i>	42
5.2.2	<i>Urval av informanter</i>	44
5.2.3	<i>Datainsamling</i>	45
5.2.4	<i>Min roll under intervjun</i>	46
5.3	GROUNDLED THEORY	47
5.3.1	<i>Analys av datamaterialet</i>	47
5.4	KVALITET I UNDERSÖKNINGEN	49
5.4.1	<i>Validitet</i>	50
5.4.2	<i>Reliabilitet</i>	52
5.4.3	<i>Graden av generalisering i kvalitativa studier?</i>	53
5.5	FORSKNINGSETISKA BETRÄKTELSE	53
6.	PRESENTATION AV FORSKNINGSRESULTAT	55
6.1	KORT BESKRIVNING AV INFORMANTERNA.....	55
6.2	BEKYMME FÖR BARN I FÖRSKOLAN.....	55
6.2.1	<i>Teoretisk referensram: att vara bekymrad för barn</i>	56
6.2.2	<i>Tecken och varningssignaler</i>	56
6.2.3	<i>Varför förekommer omsorgssvikt?</i>	59
6.2.4	<i>Varför det kan vara svårt att upptäcka barn som utsätts för omsorgssvikt</i>	60

6.3	PERSONALENS FRAMGÅNGSSÄTT VID BEKYMMER	61
6.3.1	<i>Föräldrasamarbete</i>	62
6.3.2	<i>Personligt engagemang</i>	65
6.3.3	<i>Samarbete mellan olika instanser</i>	65
6.4	FÖREBYGGANDE ARBETE	68
7.	DISKUSSION	69
7.1	ATT VARA BEKYMRADE FÖR BARN	69
7.1.1	<i>Bekymmer i förhållande till relationen</i>	70
7.1.2	<i>Leksituationer</i>	71
7.2	VARFÖR FÖREKOMMER OMSORGSSVIKT?	73
7.3	VARFÖR DET KAN VARA SVÅRT ATT UPPTÄCKA BARN SOM UTSÄTTS FÖR OMSORGSSVIKT	75
7.4	PÅVERKAN AV OMSORGSSVIKT MED TANKE PÅ BARNETS PSYKOSOCIALA UTVECKLING	77
7.5	FÖRSKOLANS FRAMGÅNGSSÄTT VID BEKYMMER.....	78
7.5.1	<i>Föräldrasamarbete</i>	78
7.5.2	<i>Samarbete mellan olika instanser</i>	81
7.6	FÖREBYGGANDE ARBETE	82
8.	AVSLUTNING.....	84
8.1	BARNES VÄLFÄRD - ETT GEMENSAMT ANSVAR.....	84
8.2	VÄGEN VIDARE	85
	LITTERATURFÖRTECKNING	87
	BILAGA 1.....	92
	BILAGA 2.....	94
	BILAGA 3.....	97

1. Inledning

I media skildras ofta dramatiska övergrepp mot barn. Familjers problem speglas genom osaklig, spekulativ och selektiv informationsförmedling. Sällan läser vi om mindre dramatiska fall av omsorgssvikt, som kan vara minst lika skadliga för barnet. Psykiska övergrepp blir sällan identifierade före barnet har utvecklat allvarliga problem. Att hjälpa och stödja barn och familjer, förutsätter en förståelse för deras problem (Killèn 2004).

En färsk svensk forskningsstudie visar att personal på förskolor inte ingriper vid misstanke om omsorgssvikt, av fruktan för att göra fel. Underrapportering till barnevernet kan tolkas som tjänstefel, men avslöjar också osäkerhetskänslor och saknad kompetens angående vilka barn man tror blir utsatta för omsorgssvikt. Resultaten anses också vara gällande i Norge (Borgen 2006).

Förskolan är den arena som möter barn och föräldrar dagligen, och som ser kvaliteten på omsorgen och relationen mellan barn och omsorgsgivare. Förskolor i Norge bygger på två traditioner. Asyltraditionen handlar om att motverka dåliga uppväxtvillkor för barn. Frøbeltraditionen (uppkallad efter stiftaren Friedric Frøbel) går ut på att styrka omsorgsgivarens roll i uppfostran. En gemensamma målsättning är att ge barn en bättre uppväxtmiljö, styrka inläring och utveckling (Tallberg Bromann 1991 ref. i Sagbakken 2001). Förskolor ska stärka barn i aktivt deltagande i gemenskap med jämnåriga. Omsorg, uppfostran, lek och lärande formar barnets hållningar, värden och tilltro till sig själv och andra människor. Personalen har ett speciellt ansvar för att barn som utsätts för omsorgssvikt, ska uppleva trygghet och stabilitet i vardagen (Foreskrift om rammeplan for barnehagens innehold og oppgaver 2006, *i det følgende Rammeplan*).

1.1 Historisk referensram

Specialpedagogiken sätter fokus på mänskliga utvecklingsprocesser och ska bidra till lärande, utveckling och livskvalitet hos försummade, underaktiverade och funktionsdiskriminerade barn. Förståelse av olika problem har utvecklats genom åren, i takt med specialpedagogikens framväxt. Individuell problemförståelse anses idag som en otillräcklig förklaring, och har ersatts av en relationsförståelse, där också omgivningens, kulturens och samhälls påverkningskraft inkluderas (Askildt et al. 2001, Hundeide 2001, Befring et al. 2001). Förr var det vanligt att betrakta barn som *tabula rasa*, d.v.s. en blank tavla som kunde formas av omgivningen, utan egen påverkningskraft (Thomas et al. 1977). Idag vet vi att barn föds som sociala väsen, redo för att ingå samspel med omgivningen. Utveckling av medmänsklighet, kärlek och empati styrs i stor grad av kvaliteten på de relationer och kontakter som barnet etablerar med sin närmaste omgivning (Hundeide 2001). Lärande sker hela tiden, genom hela livet och inkluderar både kognitiva, emotionella, psykiska, sociala och motoriska funktioner. Livskvalitet och utveckling är centrala begrepp, som kräver ett förebyggande perspektiv, eftersom många barn lever under svåra uppväxtvillkor som ökar risken för negativ utveckling. En kombination av individ- och systemriktad kunskap, gör tidig identifiering och kartläggning av problem möjlig. Specialpedagogens roll kan betraktas som en advokat för försummade och svikna barn i vårt samhälle (Askildt et al. 2001, Hundeide 2001, Befring et al. 2001).

Tidigare forskning runt omsorgssvikt präglades av en medicinsk-diagnostisk perspektiv. Det innebar fokus på konsekvenser i form av barnets fysiska skador, som följd av föräldrarnas patologi. En av de mest framträdande forskarna för detta arbete var Kempe som på 1960-talet kom med sitt berömda arbete "the battered child syndrome" (det skamlåtta barnet). Han dokumenterade omsorgssvikt bl.a. med hjälp av röntgen. Den sociala samhällsdebatten, runt vilka föräldrabeteende som ansågs acceptabla, tog så småningom överhand och ledde till utveckling av riktlinjer och lagar. Det ekologiska perspektivet slog igenom med Bronfenbrenners ekologiska utvecklingsmodell för barns utveckling, på slutet av 1970-talet (Lundén et al. 1998).

Psykisk omsorgssvikt har tidigare fått mindre uppmärksamhet än fysisk omsorgssvikt, p.g.a. att det kan vara svårare att identifiera och förklara, men också p.g.a. en felaktig uppfattning om att psykisk omsorgssvikt är mindre skadligt för barn (Claussen et al. 1991, Kaplan et al. 1999).

1.2 Uppsatsens syfte och problemfrågeställning

Mitt intresse för specialpedagogiken som arbetsområde, bygger på en stark önskan att kunna bidra till en god uppväxt för många barn, samt att få möjlighet att använda min yrkesmässiga kompetens till att tidigt förebygga problem. Genom studier i psykologi och specialpedagogik, samt genom mitt frivilliga engagemang i Röda Korset på Oslo Krisesenter (temporär boplatz för kvinnor och barn som utsätts för misshandel i hemmet), har mitt personliga intresse för barn som utsätts för omsorgssvikt ökat. Garbarino (2000) har varit en inspiration vid temaval för denna uppsats, genom sin utvecklingsekologiska analys av vilka konsekvenser ett våldssamhälle och frånvaro av sociala stödmekanismer kan få för barn. Han poängterar hur viktigt det är med tidig intervention, för att förhindra negativ påverkan för barns psykosociala utveckling.

Syftet med denna uppsats är att få kunskap om bekymmer och varningssignaler, som kan indikera att barn lever under så dåliga uppväxtförhållande att det kan karaktäriseras som omsorgssvikt. Kunskapen behövs för att kunna utveckla tilltag som kan hjälpa barn och familjer till en mer positiv samhandling och vardag. Barns problem kan förstärkas om inte förskolorna vet hur de kan lägga tillrätta så det blir en positiv utveckling. För att belysa problemet har jag valt att intervjua pedagogisk utbildad personal på förskolor, angående deras erfarenheter med bekymmer för barn. Uppsatsen har ett indirekt barnperspektiv, genom att den tar barnets välmående och utveckling i betraktelse genom personalens synvinkel. Problemfrågeställningen är:

”Vilka tecken och signaler hos barn i förskolan väcker bekymmer och kan indikera till omsorgssvikt?”

1.3 Uppsatsens disposition

Första delen av uppsatsen är teoretiskt baserad (kap. två, tre och fyra). Definitioner och orsakssammanhang står centralt i förståelse av problemet, och behandlas därför i ett eget kapitel. Olika former för omsorgssvikt presenteras, men kommer därefter inte att behandlas separat. Fokus ligger på den skada inadekvat behovstäckning, som följd av upplevelser runt omsorgssvikt, kan få för barnets psykosociala utveckling. I ett försök att systematisera förståelse av varför omsorgssvikt förekommer i vissa familjer, har jag valt att ta utgångspunkt i Belsky's transaktionsmodell, som bygger på Bronfenbrenners ekologiska tänkande av utvecklingsprocesser. Denna representerar den komplexa problemetiken runt omsorgssvikt som fenomen. Konsekvenserna av omsorgssvikt är ett minst lika komplext problemfält, men kunskapen är grundläggande i utveckling av konkreta och precisa tilltag.

Jag har inte tagit några könsmissiga avgränsningar, utan enbart koncentrerat mig på förskolebarn. Uppsatsen omfattar heller inte samtal med barn eller barn som informanter. Omsorgssvikt kan upplevas som en livskris, men kris- och traumaforskning behandlas inte i denna uppsats. Fokus på trygghet i omsorgen, har gjort att jag istället har valt anknytningsteorin som fundament i förklaring av utveckling av emotioner och självuppfattning, samt framväxt av inre modeller för samspel och relationer. Jag vill visa att förskolor kan fungera som en beskyddande faktor i barns psykosociala utveckling. I kapitel fem presenteras intervjuerna, det empiriska datamaterialet som belyser teorin. Det bildar grunden för diskussion runt bekymmer för barn som utsätts för omsorgssvikt, som behandlas i kapitel sex. Uppsatsen avslutas med ett sammandrag, samt en inblick över framtida problem och utmaningar.

2. Definitioner

Förståelsen av vad omsorgssvikt innebär, beror på samhällets kulturella syn och förändras över tiden (Giovannoni 1989, Sagbakken et al 1993).

Omsorgssvikt handlar inte så mycket om vad vuxna gör mot barnet, som vad barnet inte får. Tidigt bekymmer kan vara tecken på en relativt osynlig omsorgssvikt, som präglas av frånvaron av en positiv och utvecklingsstödande relation. Barn behöver trygghet och stabila vuxna som kan uppmuntra och stödja dem i utforskning och stimulering. Det förutsätter att föräldrarna ser barnets behov, är lyhörda för barnets signaler och kan bidra till utvecklingen av självtillit och social kompetens (Sagbakken 2001). När barnet inte får täckt de här grundläggande behoven, uppstår bekymmer och oro för barnets omsorg.

God omsorg bör täcka barnets grundläggande behov för värme, trygghet och bekräftelse. Behovet för trygghet täcks genom barnets stabila och varaktiga förhållande till sina föräldrar. Föräldrar bör ha realistiska förväntningar till barnets kunnande i förhållande till ålder och utveckling, engagera sig positivt i samspel med barnet och kunna prioritera barnets behov framför egna (Crittenden 1988, Iwaniec 1995, Ewerlöf et al. 2004, Killèn 2004). Omsorgsgivaren ska i tillräcklig grad kunna skydda barnet mot faror och lugna det när han/hon är oroligt eller stressat (Lind 2000). Garbarino tillägger att barnet har behov av bekräftelse, en känsla av att vara värdefull. Barnet måste få tid till att vara tillsammans med dem som de känner sig samhöriga. Barnet har dessutom behov för att känna delaktighet och gemenskap i en kollektiv identitet (Hessle 1993). Lundèn (2004) menar att föräldrarnas förmåga att hjälpa barnet att lösa olika utvecklingsmässiga uppgifter kan vara en indikation på en riskfylld utveckling.

Begreppen omsorgsgivare och förälder används likt i denna uppsatsen. Oansett om det är barnets biologiska föräldrar eller inte, är det de personer som är vårdnadshavare, med ansvaret för barnet t.o.m. fyllda 18 år. Beteckningen förskola

används synonymt med det norska ordet barnehage. För presisionens skull har jag valt att använda det norska ordet barnevernet, som tilsvarar en del av den svenska socialtjänsten. Eventuellt andra begrepp vill redogöras för succesivt.

2.1 Vad är omsorgssvikt?

Det finns ingen entydig definition på omsorgssvikt (Sagbakken et al. 1993, Breidvik 2003). Kempe definierar *allvarlig omsorgssvikt* som:

(...) foreldre eller de som har omsorgen for barnet påfører det fysisk eller psykisk skade eller forsømmer det så alvorlig at barnets fysiske og/eller psykiske helse og utvikling er i fare. (Killèn 2004:35)

Garbarino förklarar omsorgssvikt utifrån de psykologiska konsekvenserna av handlingen. Barnets påverkan är det vesäntliga (Sagbakken 2001). I en omsorgsfull miljö utvecklar barn sig, i fientlig miljö anpassar de sig för att överleva. Lundèn et al. (1998, 2004) använder sig av begreppet ”barn som far illa”, där hon hänvisar till ”barn vars fysiska och/eller psykiska utveckling är i fara på grund av föräldrarnas bristande omsorgsförmåga”. Begreppet kan användas synonymt med allvarlig omsorgssvikt.

Föräldrarna kan vara lite stödjande i förhållande till barnets kunnande och ha dålig kommunikation med barnet. Då karaktäriseras omsorgssvikten av lite sensitivitet i förhållande till barnets behov, saknad av inlevelse i barnets situation, lite ögonkontakt och utväxling av positiva signaler, dålig anpassning till barnets initiativ, samt dålig bekräftelse av aktivt lärande (Sagbakken 2001). Föräldrarna kan också ha ett ambivalent förhållande i samlevnad med barnet (t.ex. växla mellan motstridande signaler om närhet och avståndstagande) (Cederström 1990, Killèn 2005).

Omsorgssvikt kan innebära att barnet växer upp i en oförutsägbar och oförstålig miljö, med känslomässigt ostabila föräldrar som saknar sensitivitet, insikt och planering för barnets behov (Crittenden 1988, Tetzchner 2001, Cleaver et al. 2000, Killèn 2004). Isdal (2000) menar att omsorgssvikt inte är enskilda händelser, utan snarare en livssituation som familjen och barnet lever med över längre tid.

Omsorgssvikt i form av *fysiska övergrepp* innebär våld och skada mot barnet genom aktiv handling (t.ex. slag, spark, kvävningsförsök). Det är en form av tvång som omsorgsgivaren påför barnet. Materiell våld kan också förekomma (t.ex. kasta föremål i väggarna, slå sönder saker) och upplevs skrämmande för barn (Killèn 2004). *Latent våld* upplevs i hem som präglas av våld och innebär ett ständigt bekymmer, spänning och beredskap som följd av det konstanta hotet om våld. Barnet tvingas att leva i kronisk beredskap och deras handlingar styrs av fruktan för nya våldsutbrott (Isdal 2002). Vid *psykisk eller emotionell omsorgssvikt* saknas föräldrarnas känslomässiga engagemang till barnet. Omsorgssvikt uppstår när detta blir en kronisk hållning eller handling mot barnet, och kan karaktäriseras bl.a. av nedbrytande behandling, nedvärderande uttalanden, trakassering eller kränkande beteende mot barnet. Barnet kan bli kontrollerad genom hot eller isoleras från omgivningen. I andra tillfällen försummas barnet helt. Barn kan vanskötas både fysiskt och psykiskt. *Sexuella övergrepp* är utövelse av makt och kontroll över en annan person (Breidvik 2003, Ewerlöf 2004). Barn luras eller pressas till att engagera sig i sexuella aktiviteter som de varken är emotionellt, sexuellt eller utvecklingsmässigt mogna för (Killèn 2004). När sexuella övergrepp begås av en nära omsorgsperson kallar man detta för *incest* (Breidvik 2003:18).

Barn utsätts ofta för flera typer av omsorgssvikt samtidigt (Kaplan et al. 1999, Killèn 2004). Alla former av omsorgssvikt innebär psykisk omsorgssvikt (Claussen et al. 1991, Lundén et al. 2003). Jag vill i det följande använda barn som far illa eller omsorgssvikt om alla typer av allvarlig omsorgssvikt mot barn.

2.2 Vad är bekymmer?

Bekymmer är något som hänvisar till det ”oangivna” i barnets uttryckssätt. Det är något som är svårt att sätta ord på och präglas ofta av en osäkerhet eller otydlighet. Det kan uppfattas som signaler som barnet sänder ut till sin omgivning om att de inte har det bra (Drugli 2002, Hansen 2002). Claussen (2001) förklarar bekymmer för barn som något ospecifikt som kan kännas som en dålig magkänsla hos vuxna.

Hansen (2002) menar att bekymmer är en känsla som oftast uppstår i fältet mellan känslor och handling, och att vuxna känner av barnets känslomässiga obalans. Lundén (2004) visar att osäkerheten runt bekymmer för barnets omsorgssituation leder till att många barn hamnar i ”gråzonen”. Konkret faktakunskap om barnets situation saknas ofta, man vet inte om omsorgen är så dålig att det faktiskt kan räknas som svikt mot barnet eller inte.

2.3 Prevalens

I Norge finns ingen landstäckande undersökning som visar till problemets omkrets, men en jämförelse av många enskilda studier har föreslagit att kanske mellan 20-25% av alla barn i Norge lever med någon form för omsorgssvikt (Killén 2004).

Att identifiera barn som utsätts för omsorgssvikt kräver en form av registrering (t.ex. antal specifika barnevernssaker). Alternativt kan man genomföra retrospektiva studier som bygger på självrapportering, men reliabiliteten på dessa studier kan diskuteras. Det har bl.a. visat sig att deltagarna har strävat med minnessvårigheter angående de sårbara upplevelserna som omsorgssvikten inneburit (Lundén 2004). Det är svårt att fastslå hur många barn som faktiskt utsätts för omsorgssvikt, p.g.a. att vissa studier tar utgångspunkt i misstänkta fall medans andra opererar enbart med avklarade fall av omsorgssvikt (Kienberger Jaudes et al. 1995, Cleaver et al. 2000). Svårigheten med att anslå omfånget av omsorgssvikt, har sammanhang med att många barn som utsätts för omsorgssvikt aldrig kommer i kontakt med hjälpinstanser (Sagbakken 2001). Oenigheter i definition av begreppet försvårar problemet ytterligare. Diskussionen rör sig bl.a. om definitionerna ska bygga på yttre riskfaktorer, föräldrarnas beteende eller barnets skada. Syftet med begreppsanvändningen varierar också, t.ex. juridiska hänsyn eller tillrättaläggning av barnets utveckling. Detta kan verka förvirrande och kan få följder för identifiering, utredning och behandling (Iwaniec 1995, Lundén 2004).

Statistiken hänvisar en ökning av rapporterade fall av omsorgssvikt de senaste åren. Detta kan representera en faktisk ökning av problem, eller ökad uppmärksamhet och kunskap om omsorgssvikt (Kaplan et al. 1999, Killèn 2004).

2.4 Orsakssammanhang vid omsorgssvikt

Tidigare forskning visar i stor grad till enskilda orsaksfaktorer vid förklaring av omsorgssvikt. Tankesättet har ändrat sig och idag anser man det mer förmånligt att använda multipla orsakssammanhang i förståelsen av problemets förekomst. Förståelsen präglas även av det faktum att idag vet vi att barn är aktiva deltagare i samspelsprocesserna inom familjen (Thomas et al. 1977). Belsky's transaktionsmodell är en ekologisk förståelsemodell, som representerar den komplexa problemetiken runt omsorgssvikt som fenomen (Belsky 1980). Transaktion betyder utbyte eller urval och innebär att biologiska, psykologiska och sociala påverkningsfaktor påverkar varandra över tid (Broberg 2005). Modellen beskriver barnets utveckling i ett relationsperspektiv, genom att dela in påverkningsfaktorerna i fyra ekologiska nivåer. Omsorgssvikt kan förstås som ett social-psykologiskt fenomen med multipla påverkningsfaktorer. Eftersom faktorerna påverkar varandra ömsesidigt, kan inte nivåerna studeras separat. Övergångarna mellan nivåerna är flytande. Tankegången bygger på Bronfenbrenners ekologiska utvecklingsmodell, med fokus på kontextens betydelse för utveckling, samt på Burgess och Tinbergens idèer runt utvecklingen av omsorgssvikt som fenomen. Genom att se närmare på de olika nivåerna i Belskys modell, kan vi få en vidare förståelse av problemet. Detta ger oss viktiga kunskaper inför mötet med familjer som strävar och är ett gott redskap för tidig intervention.

Det ontogenetiska nivå: Föräldrarnas individuella karaktäristiska drag kan utgöra en ökad risk för omsorgssvikt (Belsky 1980). Medverkande orsaksfaktorer kan vara alkoholism, narkotikamissbruk eller psykiskt lidande (depressioner, ångest, paranoidea föreställningar m.m.). Föräldrarna kan periodvis totalt sakna kontroll och styrning på livet och ha starka humörsvängningar som verkar skrämmande för barnet. Barnet kan

utsättas för stor grad av ångest, skam och instabilitet. Föräldrarna berövar barnet den känslomässiga omsorgsförmågan, genom understimulering och försumning av barnets behov. Vardagen kan sakna struktur och bli både oförutsägbar och oförståelig. Föräldrarnas problem kan innebära att de får ett ambivalent handlingsmönster mot barnet eller de kan förmedla en förvrängd verklighetsbild. Deras uppfattning av barnet kan också förvrängas, genom att de tillägnar barnet negativa egenskaper (t.ex. onda, elaka, hotande). Detta kan komma av orealistiska förväntningar på barnets kunnande. Föräldrarnas livssituation förknippas oftast med en stor grad av förnekelse och bagatellisering av problemen, inklusive många lögner (Cleaver et al. 2000, Killèn 2004).

Forskningsstudier har funnit en ökad risk där föräldrar som själva blev utsatta för omsorgssvikt som barn, kan komma att utsätta sina egna barn för det samma. Omsorgssvikt kan gå i generationer som ett slags socialt arv. Detta kan förklaras genom socialiseringsprocessen, d.v.s. att föräldrarna aldrig har lärt vad en god omsorgsgivare är. De saknar kunskap om barnets utveckling och behov och några har samma omsorgsbehov som barn (Bowlby 1973, Belsy 1980, Lind 2000). Unga föräldrar som inte är mogna eller förberedda på att ta ansvar för omsorgen om ett barn, kan bli psykologiskt otillgängligt för barnet (Egeland et al. 1981). Det är viktigt att inte överdriva betydelsen av egen uppväxt. Föräldrar som själva levt upp under dåliga förhållande kan bli goda omsorgsgivare för egna barn. Deras erfarenheter kan påverka dem i positiv riktning och göra dem extra uppmärksamma på att deras barn ska få en god uppväxt (Cloke 2003).

Mikrosystemnivå: Detta handlar om interaktionsprocesser inom familjen, d.v.s. en ömsesidig påverkningskraft av olika faktorer i familjens miljö (t.ex. föräldrarnas samlivsproblem, socioekonomisk status, barnets hälsa och temperament, antal barn i familjen). Vissa barn är mer utsatta för omsorgssvikt än andra, t.ex. oönskade barn, barn med medfödda fysiska eller mentala handikapp. Dessa egenskaperna och faktorerna kan göra att omsorgen för barnet blir mer krävande (Cleaver et al. 1995). Thomas & Chess (1977) forskningsstudie visar att barn med ”svårt temperament” är

mer oroliga och anpassar sig sämre till omgivningen än de som karaktäriseras med ”lätt temperament”. Barnets temperament kan ställa extra stora krav på omsorgsgivarens tålamod och uthållighet, men barnets temperament kan inte isolerat sett leda till ökad risk för omsorgssvikt. Studien konkluderar att optimalt sätt bör barnets temperament och omsorgsgivaren sätt att förhålla sig till barnet på, matcha varandra. Omsorgssvikt uppstår när den ömsesidiga anpassningen saknas. Det gör det när omsorgsgivaren reagerar negativt på barnets beteendemönster eller barnet upplever negativa responser (t.ex. straff, press eller kränkningar). Föräldrarnas responser förstärker barnets problem och samhandlingen kan bli så negativ att den över tid utvecklar sig till en negativ cirkel (Belsky 1980, Egeland et al. 1981). Andra studier stödjer denna tankegång. Christensen (2000) har funnit att barn med prosocialt beteende har mindre risk för att utsättas för omsorgssvikt i form av fysisk bestraffning. Den samma studien visar att omsorgsgivare som själva lider av psykosociala problem, oftare karaktäriserar barnen med ett ”svårt och häftigt temperament” och som svårare att uppfostra.

Vid samlivsproblem (t.ex. separation eller skilsmässa) kan barnet uppleva att det förlorar en viktig omsorgsperson eller hamnar i en lojalitetskonflikt mellan flera omsorgsgivare. Våld i familjen påverkar barnet indirekt genom ökad utsatthet för misshandel, men också genom skrämmande upplevelser och dåliga rollmodeller (Cleaver et al. 2000, Killèn 2004). Modellinlärning innebär att man bl.a. lär socialt accepterade normer genom att observera och imitera andra (Isdal 2002, Ogden 2002). Föräldrarna har oftast fullt upp med sina egna problem, och strävar därför med omsorgsrollen och får problem med att täcka barnets grundläggande behov.

I familjer som saknar resurser på flera områden, kan socioekonomisk status, som en del av en större helhet, vara förknippat med en ökad risk för omsorgssvikt (Claussen et al. 1991). Det är viktigt att inte missuppfatta det till att låg inkomst har en direkt korrelation med omsorgssvikt. Omsorgssvikt kan förekomma i alla sociala kretsar, men vissa familjer verkar utåt sett mer välfungerande och lyckliga. Speciellt belastande händelser eller traumatiska upplevelser kan göra att föräldrar för en

kortare eller längre tid har svårt att ge barnen den omsorg de behöver (Belsky 1980, Cleaver et al. 1995).

Exosystemnivå: Detta representerar familjens närmaste omgivning. Föräldrarnas arbetssituation påverkar hela familjen. Arbetslöshet kan förknippas med emotionellt utmattande känslor som hjälplöshet och frustration, och fungera som en ”trigger” (medverkande utlösande orsak) till omsorgssvikt. När föräldrarna inte har något arbete att gå till, behöver heller inte barnen gå på förskola. Många har dåligt socialt nätverket. De saknar vänner och familj, och har därför ingen att vända sig till för att söka råd, stöd eller hjälp i svåra situationer. Utan socialt nätverk har föräldrarna inga positiva rollmodeller som kan vägleda dem i uppgiften som goda omsorgsgivare. Ett negativt samspel utan möjlighet för någon form av avlastning, kan utgöra en ökad risk för omsorgssvikt. Isolering från sociala sammanhang kan vara en konsekvens av föräldrarnas dåliga sociala kompetens och ha sammanhang med deras egna upplevelser och erfarenheter genom livet (Belsky 1980).

Makrosystemnivå: Samhällets kulturella och sociala hållning till omsorgssvikt påverkar barnet och familjen (Belsky 1980). Generella normer för accepterad barnuppfostran påverkar både omsorgsgivarens handlingar mot barnet och förskolans respons på observerade samhandlingsmönster. Thomas & Chess (1977) menar att föräldrars respons på barns temperament och beteende, kan förklaras utifrån deras sociala och kulturella hållning, mål, standard och värden.

Landets lagar och regler sätter en ram för vad som anses som acceptabelt i uppfostran av barn. I Norge är barns rättigheter skyddade både genom FNs barnkonvention och genom Barnevernsloven.

3. Konsekvenser av omsorgssvikt för barns psykosociala utveckling

Barn gjør sitt inntog i barnehage og skole med de erfaringer de gjort tidligere i livet. De kommer ikke som uskrevne ark. (Sagbakken 2001:158).

Detta visar att barn påverkas och lär av tidiga erfarenheter. Osäkerheten runt vilka faktorer som påverkar vad, samt vad som är konsekvensen av vilka erfarenheter, är ett konstant dilemma, också när det gäller utredningen av konsekvenser för omsorgssvikt. Vi påverkas konstant av faktorer i vår omgivning. En värdering av, om barnets uppväxtmiljö är skadligt bör fokusera på de sammanlagda riskfaktorerna, och inte på betydelsen av enskilda händelser. Tidigare barnhemsstudier har visat att omsorgssvikt kan ha långsiktig skada för barnets utveckling, men allvarlighetsgraden samt individens egenvärdering av situationen är avgörande för påkänningen (Ursin 1982, Broberg 2005).

Psykosociala problem är ett begrepp med två dimensioner, både sociala- och känslomässiga problem. Begreppet behandlas i helhet eftersom dimensionerna är beroende av varandra. Problem på ett av områdena kan få negativa följder för hela barnets psykosociala utveckling. Sociala problem handlar om yttre förhållanden i barnets uppväxtmiljö (materiella, sociala och kulturella faktorer). Psykiska problem är inre, kognitiva eller emotionella svårigheter som handlar om känslor, färdigheter, kunskap och insikt (Kokkersvold 2002). Barn som upplever en konstant saknad av respons eller understimulering, kan visa stagnation i utvecklingen eller få försenad psykomotorisk utveckling och språkutveckling (Killèn 2004). Rutter (1981) visar att tidiga erfarenheter i livet har en klar effekt både på den intellektuella och den psykosociala utvecklingen. Borge (1991) menar att hälften av barnen som har psykosociala problem i 2-4 års ålder, fortfarande kommer ha problem när de börjar skolan. Longitudinella forskningsstudier, t.ex. Ericksons & Egeland's Minnesota Mother-Child Project, visar att psykisk omsorgssvikt kan ha allvarligare och mer

djupgående konsekvenser för barns utveckling än andra former av omsorgssvikt (Lundén et al. 2003).

När barnets grundläggande fysiska och psykiska behov inte täcks kan organiska skador uppstå. Undernäring eller felnäring, vanvård och negligering kan få stora konsekvenser för en kropp i utveckling (Iwaniec 1995). Ett konstant stressnivå kan vara speciellt skadligt och få variga effekter för små barn, vars kropp och hjärna är i utveckling (Lind 2000).

Att växa upp med omsorgssvikt kan få konsekvenser i psykiska störningar (t.ex. Depression, Post Traumatic Stress Disorder). Garbarino visar att omsorgssvikt påverkar barnets självkänsla och kunnande. När tryggheten runt barnet saknas och barnet istället känner sig avvisat och osäker, kan känslor av vanmakt, hjälplöshet och framtidspessimism uppstå (Hessle 1993). Negativ samhandling mellan barnet och omsorgsgivaren kan leda till att barnet blir oroligt, deprimerat och uppmärksamhetskrävande (Sagbakken 2001). Barn kan uppleva allvarlig ångest och rädsla för att förlora eller skiljas från sina föräldrar, eller som följd av att stadigt leva med det ”förutsägbara oförutsägbara”. Denna instabilitet gäller också för barn som lever med en kronisk oro p.g.a. osäkerhet om föräldrarna kan skydda dem och ta vara på dem (Cleaver et al. 2000, Killén et al 2003). Barnet kan leva i en konstant förhöjd sinnemässig beredskap mot fara (jfr. 2.1, *latent våld*, Isdal 2002). Det får ofta konsekvenser i sömnsvärigheter, ökad instabilitet, aggressionsutbrott, koncentrationssvärigheter och rädsla (Hessle 1993). Präglas samhandlingen av att föräldrarna har ett ambivalent förhållande till barnet kan det skapa kaos, förvirring och ångest. Barnet använder mycket resurser för att försöka tolka och anpassa sig efter föräldrarnas beteende. Egna känslor och behov undertrycks i hopp om att försöka övervinna känslan av övergivenhet (Cederström 1990, Killén 2005). Barnet kan få skuld-känslor och själva ta på sig ansvaret för den dåliga omsorgen (Sagbakken 2001).

Barnets handlingsmönster kan förväxlas med koncentrationsproblem, AD/HD (Attention Deficit/Hyperactivity Disorder), beteendestörningar, ångest eller

depressioner. Detta kan vara tecken på att barnet lider av andra problem, men utesluter inte att barnet också utsätts för omsorgssvikt.

Barn kan utveckla ett omedvetet kroppsligt och mentalt försvar eller flyktmekanism, t.ex. distansering från verkligheten, en slags psykisk stumhet där de skiljer mellan känslor, beteende och tankar. Undanträngda upplevelser kan återupplevas genom mardrömmar, eller utlösas av situationer, lukter, ljud e.d. som påminner barnet om de otäcka upplevelserna. Lättare former för dissociation är t.ex. att barnet ofta dagdrömmer eller låtsas det är någon annan, medans allvarliga former kan innebära psykiatriska tillstånd som personlighetsklyvning. När barnet är psykologiskt frånvarande får det svårt att koncentrera sig på de krav som omvärlden ställer här och nu (Hessle 1993, Breidvik 2003).

Barn som har blivit utsatta för omsorgssvikt visar en ökad risktagning senare i livet (bl.a. alkohol- och narkotika problem, ätstörningar, prostitution, ökad självmordsrisk).

3.1 Resiliens

Resiliens kan beskrivas som ett barns välutvecklade anpassning, trots utsättning av belastande livshändelser. Detta kan förklaras med beskyddande faktorer, t.ex. att barnets prosociala temperament ger dem ett försprång i kommunikativa färdigheter. Det kan också vara en betydelsefull, signifikant annan person i barnets liv (t.ex. en förskollärare) som barnet känner samhörighet och anknytning till. Förutom det emotionella stödet det ger dem, kan de fungera som goda rollmodeller för barnen och ge dem en chans att uppleva struktur i vardagen. Det kompenserar för saknade erfarenheter hemifrån, och ger dem viktig lärdom om samhällets regler och normer (Werner 1989).

Det är stora individuella skillnader när det gäller påverkan av olika upplevelser, också när det gäller omsorgssvikt. Några barn är mer robusta än andra. Personlig karaktär (t.ex. barnets temperament) men också tidigare erfarenheter är medverkande i denna

påverkningsprocess. Barnets personliga upplevelse och påverkan av erfarenheterna, är avgörande för kroppens och psykets reaktion. Många barn som utsätts för omsorgssvikt visar inga symptom alls, men det betyder inte att de inte har påverkats. Omsorgssvikt kan påverka barnet långt innan effekterna visar sig genom barnets beteende (Lundén 2004). I många tillfällen där barnet tagit skada av omsorgssituationen, har det visat sig först vid en senare utlösande faktor, t.ex. när barnet börjar skolan och det ställs högre krav (Borge 1991, Lind 2000). Så länge de beskyddande faktorerna överskrider riskfaktorerna kan barnet bemästra situationen. En moderat belastning kan t.o.m. öka motståndskraften. Kumulativa riskfaktorer däremot, innebär att ju fler belastande faktorer som barnet utsätts för, desto större är risken för skevutveckling (Ursin 1982, Werner 1989). Claussen (2001) poängterar att även svaga symptom kan ha bakgrund i allvarliga problem.

3.2 Barnets utveckling av självet

Inadekvat behovstäckning kan få negativa konsekvenser för barnets personlighets- och identitetsutveckling (Cleaver et al. 2000). Påverkan av omsorgssvikt kan betraktas utifrån barnets kognitiva attribut och känslomässiga inläring (Killén 2004). Barnets egen uppfattning av omsorgen och omgivningens reaktioner är avgörande för självutvecklingen. Barns självuppfattning utvecklas i samhandling med andra människor. Andra personers uppfattning av barnet som person, kommer i uttryck genom deras beteende och handlingar mot barnet. Omgivningens reaktioner på barnets beteende fungerar som en spegelbild i värderingen av sig själv som person (Skaalvik et al. 1998). Små barn behöver föräldrarna att identifiera sig med och efterlikna. När de känslomässiga banden mellan barnet och omsorgsgivaren inte är stabila blir detta svårt (Ewerlöf et al. 2004).

En oförutsägbart och oförståelig livssituation kan påverka och försvåra utvecklingen av barnets perseptionsförmåga. Barnet får svårt att förhålla sig till och dra lärdom av den förvrängda verklighet bilden som föräldrarna förmedlar. De första relationerna i barnets liv är viktiga eftersom de bildar en s.k. inre arbetsmodell för vidare samspel.

Detta är en mental representation, d.v.s. en generaliserad förväntan för vad barnet kan förvänta i möte med andra människor senare i livet. Denna lärningsprocess är viktig för att barnet ska få ett grundlag för sammanlikning, och för att kunna tolka och uppfatta omvärlden korrekt (Killèn 2004). Om föräldrarna är känslomässigt ostabila kan det leda till att barnet blir osäker på sin egen förmåga att uppfatta verkligheten korrekt. Barnet misstolkar lätt andra personers intentioner, handlingar, reaktioner, känslor och personliga gränser. Detta kan bero på att tidiga erfarenheter varit så kaotiska att de inte har något gott grundlag för sammanlikning av nya upplevelser. En saknad förståelse av sammanhang förstärker barnets upplevelse av kaos och oro. Konsekvensen kan bli den osäkerhet och negativa självuppfattning som vi ofta ser hos dessa barn (Lind 2000).

Om omsorgsgivaren har en förvrängd uppfattning av barnet och tillägnar dem negativa egenskaper, kan det påverka barnets självbild negativt (Killèn 2004). Om omsorgsgivaren inte accepterar barnets olika typer av känslouttryck lär sig barnet oftast att undertrycka dessa, i hopp om att bli respekterad och betydelsefull för den vuxna (Lind 2000).

Förskolans omsorgsuppgift är att främja barnets trivsel, livsglädje, kunnande och självkänsla. Förskolan ska ge barnet tro på sig själv och andra. Detta är en viktig förutsättning för utveckling och läring (Rammeplan).

3.3 Relationella konsekvenser av omsorgssvikt

Positiv självupplevelse är en förutsättning för att barn ska kunna känna sig värdefulla och för att de ska kunna ingå i sociala samspel, med tro på egna och andras goda intentioner (Lind 2000). Kvaliteten på relationen mellan barnet och omsorgsgivaren bildar en grund för barnets vidare uppfattning av sig själv som person och av andra människor. Genom omsorgssvikt blir barnet sviket av sina allra närmaste omsorgspersoner. Detta får konsekvenser för barnets förväntningar till andra människor. Forskningen visar till emotionella konsekvenser som misstillit både till

sig själv och andra (Sagbakken 2001, Lundén 2004). Barn som saknar positiva sociala erfarenheter, kan få långvariga problem med kontakt och närhet med andra personer. Framtida långvariga vänskaps- och kärleksförhållande kan bli mycket problematiska, med ambivalenta förhållanden till andra personer. Det blir en evig jakt på respektive försvar mot kontakt och närhet (Lind 2000). Av detta kommer begreppet relationsskadade eller kontaktskadade barn, som innebär en grundläggande otrygghet till omgivningen och i relation till andra människor (Breidvik 2003).

3.3.1 Anknytning

Anknytning är barnets känslomässiga bindning till omsorgsgivaren (Smith et al. 1999). Föremålet med anknytningsprocessen är den individualiserings- och separationsprocess som ska lära barnet att bli en självständig person som kan bilda trygga relationer och knyta känslor till andra människor (Tetzchner 2001). Klassificering av kvaliteten på barnets och omsorgsgivarens relation, är vanlig i studier av barns tidiga sociala utveckling och i försök på att förklara den effekt som omsorgssvikt kan få för barns utveckling (Main et al. 1981, Broberg 2005). Teorin presenterades av John Bowlby år 1969. Han var tidigt ute med att förklara hur separationer, vanvård och försumning kan få konsekvenser för barnets utveckling. Anknytning har en överlevnadsfunktion och omsorgsgivarens roll är att fungera som en trygg bas för barnet (Bowlby 1973). Forskningsresultat som bygger på anknytningsteorin bör tolkas i sammanhang med transaktionsförståelsen, eftersom de visar relationsmönstret som utvecklats mellan barnet och omsorgsgivaren över längre tid (Main et al. 1981, 1986, Tetzchner 2001). Thomas & Chess (1977) forskningsstudier minner oss om att det är viktigt att inte glömma att samspeleprocesser är ett resultat av en ömsesidig påverkan.

Ainsworths et al. (1978) forskningsstudie, den s.k. "främmadsituationen", bygger på Bowlbys teori om omsorgsgivaren som en trygg bas. Syftet med experimentet var att undersöka kvaliteten på relationen mellan mor och barn. Generella aspekter vid relationen mellan spädbarn och omsorgsgivare undersöks vid att se på barnets

reaktion när mor lämnar barnet med en främmande person i ett rum. Observationer görs av barnets intensitet och uthållighet för att uppnå och upprätthålla kontakt med omsorgsgivaren, samt barnets ev. kontaktmotstånd vid närhet och samspel. Dessutom observeras barnets positiva intresse för omsorgsgivaren och samspelet på avstånd. Kvaliteten av interaktionen karaktäriseras utifrån barnets beteende, på en skala från trygg och harmonisk anknytning till anknytning präglad av ångest. Forskaren registrerar omsorgsgivarens sensitiva och regelmässiga responser på barnets signaler och kommunikationen (gråt, leenden eller vokalisering).

Barnen delas in i tre kategorier. I kategori A hamnar barn som anses ha en otrygg anknytning. Handlingsmönstret karaktäriseras av avvisande och undvikande kontakt i relation med mor, men samtidigt reagerar barnet med oro när mor lämnar rummet. Generellt sätt verkar barnet ängsligt, men inte speciellt reserverad. De låter sig lika lätt trösta av en främmande person som av mor (Ainswoth et al. 1978).

Barnen i kategori B har trygg anknytning. Trygga barn anses som lugna p.g.a. en inre övertygan om att de alltid kan söka skydd hos omsorgsgivaren om de känner sig osäkra eller upplever en situation som otäck. Barnet använder mor som en trygg bas och undersöker omgivningen aktivt när hon är närvarande, men blir orolig när hon lämnar rummet. Vid återföreningen visar barnet positiva emotionella uttryck och söker fysisk kontakt med henne. Tillsammans med mor visar barnet ingen rädsla för främmande personer.

Kategori C anses också ha en otrygg anknytning. Barnet karaktäriseras som ängslig, passiv eller mycket orolig, visar inget intresse av att utforska omgivningen när mor är närvarande. Barnets beteende präglas av ett ambivalent förhållande till omsorgsgivaren. Samtidigt som barnet avvisar och gör motstånd till kontakt, blir det väldigt orolig när mor lämnar rummet. Barnet är reserverad inför främmande personer (Ainswoth et al. 1978). Barnets ambivalenta beteende kan vara en konsekvens av föräldrarnas oförutsägbarhet och oförmåga att lyssna till barnets behov. Om samspelet sker på föräldrarnas villkor, istället för att styras efter barnets signaler och behov, blir barnet osäker och mister tron på sin egen förmåga att påverka

relationen. Flera studier har visat att otrygga barn kan vara väldigt osäkra och vägra att lämna omsorgsgivaren utan synhåll (Lind 2000, Lundén 2004).

Andra forskningsstudier har funnit att barn som blivit utsatta för omsorgssvikt felaktigt kan kategoriseras med trygg anknytning. Därför har en fjärde kategori, D otrygg oorganiserad/desorienterad anknytning tillkommit. Det är speciellt i denna kategori vi finner barn som utsätts för allvarlig omsorgssvikt. Anknytningen präglas av ångest och rädsla från barnets sida. Barnen visar ett motsägelsefullt beteende, t.ex. växlar mellan starkt undvikande och starkt kontaktsökande beteende, söker kontakt men avvisar den när kontakten besvaras eller sträcker ut armarna men undviker att se direkt på omsorgsgivaren. Observationer av barnets beteende vid återföreningen i ”främmadsituationen” (d.v.s. när mor kommer tillbaka in i rummet efter att ha lämnat barnet ensam med en främmad person), tyder på att barnet försöker kontrollera omsorgsgivaren genom straffande beteende eller genom att visa överdriven omsorg (Main et al. 1981, 1986, Tetchner 2001). Rädsla och ångest kan komma av att barnet upplever omsorgsgivarens kärlek som villkorlig, eller som följd av familjekonflikter som barnet inte förstår (Bowlby 1973). Barnets extrema rädsla kan också vara ett resultat av föräldrarnas saknade sensitivitet, lyhördhet, kontinuitet och förutsägbarhet (Lind 2000, Lundén 2004). Föräldrarna kan feltolka barnets signaler och reagera med aggressivitet eller rädsla. Grunden till detta kan vara att föräldrarna har egna problem som gör dem otillgängliga som omsorgsperson för barnet (jfr. 2.4, *det ontogenetiska nivå*). De reagerar inte på barnets känslomässiga signaler, men på sin egen inre upplevelse och på de känslorna som situationen väcker hos dem själva. Detta kan verka skrämmande för barnet, istället för att uppleva att få tröst känner barnet sig hotad av omsorgsgivaren (Broberg 2005). En förutsättning för att föräldrarna ska kunna uppfatta, förstå och leva sig in i barnets känslor, är att de är i kontakt med sitt egna känsloregister (Lind 2000). Föräldrar som inte klarar att skilja barnets behov från sina egna, uppfattar sällan barnet som en enskild individ. Det kan föra till att barnet utvecklar allvarliga problem i form av frigöring och personlighetsutveckling (Cederström 1990). Bowlby (1973) visar till forskning som tyder på att barnet och omsorgsgivaren kan få ombytta roller, där barnet fungerar som omsorgsperson istället

för tvärt om. Killèn (2004) förklarar att det kan ske när föräldrarna är känslomässig omogna för rollen som omsorgsgivare.

Tetzchner (2001) visar till resultat som tyder på att den grundläggande anknytningsperioden är över när barnet är 3-4 år. Uppföljningsstudier har visat att det interaktionsmönster som etableras mellan mor och barn i barnets första levnadsår, bildar ett grundlag med långvarig effekt (Ainsworth et al. 1978). Andra studier har inte lyckats med att finna samma resultat och sår därmed tvivel om den prediktiva giltigheten (Smith et al. 1999). Förklaringar på de olika resultaten kan finnas i miljön runt barnet, t.ex. stöd från en annan betydelsefull person, eller i barnets egna robusta temperament (Egeland et al. 1981). Resiliensstudier stödjer denna tankegång (se 3.1 ”resiliens”). Flera studier har visat att andra personer som barnet känner väl, kan trösta och göra barnet trygg i främmande situationer (Rutter 1981). Nyare spädbarnsforskning visar att barn kan få anknytning till flera personer (Rye 1993). För barn med en otrygg anknytning till omsorgsgivaren, kan personal i förskolan fungera som en alternativ anknytningsperson till barnet (Sagbakken 2001). Killèn (2004) menar att de barn som klarar sig bäst ut av omsorgssvikt, är de med anknytning till en vuxen person i nätverket utanför familjen.

3.3.2 Social kompetens

Barnets utveckling av självet är viktigt som grundlag för social kompetens. Egenvärde och en viss grad av självtillit är en förutsättning för att barnet ska kunna ingå i betydelsefulla och balanserade relationer, där båda parterns önskningar och behov ska kunna sammanstrålas (Lind 2000).

Anknytningsstudier har visat att barn med dålig anknytning som följd av omsorgssvikt ofta fungerar dåligt i leksituationer (Main et al. 1981, 1986, Tetzchner 2001). För att ingå i vänskapsrelationer och lek, krävs ett minimum av social kompetens. Ogden (2002:19) definierar social kompetens som:

(...) relativt stabile kjennetegn i form av kunnskap, ferdigheter og holdninger som gjør det mulig å etablere og vedlikeholde sosiale relasjoner. Den fører til en realistisk oppfatning av egen kompetanse, er en forutsetning for sosial mestring, og for å oppnå sosial akseptering eller etablere nære og personlige vennskap.

Social kompetens innebærer å mestre sosiale ferdigheter og ha kunnskap om i hvilke situasjoner de skal anvendes. Begreppet er normativt og avhengig av hvilken kultur verdsetter. Empati, samarbeid, selvhøvdelse, selvkontroll og ansvarlighet, står sentralt i nordisk pedagogikk. Kompetens på de ulike områdene kan fungere som et mål på barnets tilpassning og ressurser. Observasjoner og vurderinger av sosiale ferdigheter må bygge på aldersadekvat kunnskap (Ogden 2002).

Social kompetens utvikles gradvis gjennom erfaringer med ulike daglige handlinger og situasjoner. Barnets evne å kunne ta imot og gi omsorg, er en grunn for utvikling av sosial kompetens (Rammeplan). Lind (2000) understreker hvor viktig det er at barn får oppleve kjærlighet, omsorg, forståelse og respekt for at de selv skal kunne inngå og bidra i sosiale sammenheng. Det danner et grunnlag for forståelsen av andres handlinger og følelser. Barn med trygg tilknytning, som har gode erfaringer fra individualiserings- og separasjonsprosessen, har også større mulighet å oppleve seg selv som en selvstendig person som kan danne relasjoner. Sagbakken (2001) bekrefter dette gjennom å vise at u trygg tilknytning ofte gir barnet dårlig sosial kompetens. Barnet mangler erfaringer med å ta kontakt, samt for å ta imot og opprettholde positiv oppmerksomhet.

Breidvik (2003) mener at barn som har blitt utsatt for omsorgssvikt er relasjonsskadede barn, hvis handlemønstre ofte preges av overfladisk kontaktsøking, samt at de er angstige for egne grenser. Lind (2000) beskriver barns oppførsel som unormalt passiv tilbaketrekning, kontaktsvake, kløende, impulsstyrt, uoppmerksomme eller emotionelt umodne for alderen. Andre studier viser at de ofte er mindre sosialt kompetente og prososiale, men har et mer konfliktfylt oppførsel og er mer aggressive og utagerende i forhold til barn som ikke har samme negative oppvekstvilkår. Barns oppførselmønstre kan være en

konsekvens av omsorgsgivarens motstridande signaler mot barnet, t.ex. en blandning av positiv reaktion och avvisning av barnet (Kaplan et al. 1999, Tetchner 2001). Det kan också vara att omsorgsgivaren är extremt kontrollerande, och att det leder till en frustration hos barnet som visas i aggression mot andra barn i förskolan (Killèn 2005).

Barnets beteende kan göra dem mindre populära bland lekkamrater. Deras totala saknad av tillit eller överdrivna tillit till andra försvårar samspelet. Det kan verka som om många av barnen saknar en förståelse för lekens sociala system och regler (Kaplan et al. 1999, Tetchner 2001). Lind (2000) pekar på hur viktigt det är att barnet bemästrar lekens komplexa sociala system för att kunna delta aktivt. De måste klara av att uppfatta och sammanlikna olika handlingsmönster, samt uppfatta de andra barnens känslor och intentioner. Rollek kräver dessutom en förmåga att kunna tänka abstrakt och kunna leva sig in i olika känslomässiga föreställningar och roller. Det kräver erfarenheter runt strukturer och kunskaper om emotioner, som dessvärre barn från familjer präglade av omsorgssvikt ofta saknar. Rutter (1981) menar att barnens problem kan skyllas på emotionella och intellektuella svagheter, som är en konsekvens av saknad av erfarenhet och inläring. Han menar att barnets antisociala beteende kan vara en effekt av den disharmoni som ofta präglar hem där omsorgssvikt förekommer.

Detta samsvarar med inläringsteori om sociala interaktioner, som hävdar att beteendeproblem utvecklas genom läringserfarenheter i familjen. Barnets grundläggande sociala kompetens utvecklas i samsvar med modellinläringsteorin, i interaktion med föräldrarna i hemmet (Isdal 2002, Ogden 2002). Barnets beteende leder till ökad risk för skevutveckling. Utagerande beteende kan vara ett uttryck för barnets behov för att söka skydd mot ytterligare negativa upplevelser. Samtidigt gör det att barnet blir medverkande i sin egen avvisning och utstötning (Lind 2000, Killèn 2004). Barnens reaktioner och beteende kan misstolkas, t.ex. omgivningen kan uppfatta dem som ”bråkiga” (Cleaver et al. 1995). Sagbakken (2001) visar att barnets beteende kan vara en funktionell överlevnadsstrategi i förhållande till

hemmasituationen, men att denna i liten grad tillvaratar barnets behov för utveckling och läring.

Personalen i förskolan fungerar som viktiga rollmodeller för barnen (Sagbakken et al. 1993). Rammeplanen framhäver att barn som faller utanför leken måste ges särskild uppföljning. Detta begrundas i lekens viktiga egenvärde och att barnen lär och utvecklar grundläggande kunskaper genom leken. Genom leken utforskar och bearbetar de intryck från omvärlden. Ogden (2002) menar att social kompetens kan fungera som en vaccinationsfaktor för beteendeproblem, genom att det hjälper barnet att tackla stress och motgång bättre. Därför är detta också prioriterat i Rammeplan, som ett förebyggande perspektiv.

4. Förskolan som arena för arbetet med barn som utsätts för omsorgssvikt

Mycket tyder på att barn klarar sig bäst ur omsorgssviktssituationer om de kan få hjälp till att bearbeta sina upplevelser medans de är små och fortfarande har möjligheten att utveckla en trygg anknytning (Killèn 2005).

4.1 Att vara bekymrad för barn

Det är skillnad mellan att oroa sig över, tro eller veta att barnet blir utsatt för omsorgssvikt. En oro kan bestå av ett diffust bekymmer om att inte allt är som det ska, men svårighet att peka på specifika beteenden eller händelser som kan bekräfta denna oro. När man tror att barnet far illa har man en mer bestämd uppfattning, men saknar fortfarande konkreta bevis. Att veta att barnet far illa bör innebära att man har konkreta bevis för det påståndet (Lundèn et al. 1998). Breidvik (2003) beskriver tidiga tecken på att barnet far illa som indikationsbeteende. Beteendet kan vara mer eller mindre synligt. Barn ger ofta nonverbala signaler om att det inte har det bra, t.ex. att barnet tar kontakt med en vuxen och söker hjälp utan någon egentlig grund. Avvikande beteende kan vara en varningssignal. Det kan vara allt ifrån kroppsspråk, preferenser eller protester. Barn kan tro att de har berättat om sina upplevelser, fastän de egentligen bara har gjort en vag antydning om dessa. Små barn har kognitiva begränsningar, som gör att de saknar begrepp och ord som krävs för att förmedla sin livssituation genom ord. Därför är det viktigt att vuxna är uppmärksamma på vad barnet önskar att förmedla och att de vågar ställa uppklarande frågor när de är osäkra (Bredvik 2003). Barn behöver bekräftelse på att vuxna ser deras behov och är villiga att höra på dem, annars kan problemet förstärkas. Barnet kan tro att vuxna inte bryr sig eller att det inte är någon vits att försöka göra något åt problemet. På så sätt riskerar personalen att förstärka barnets problem (Sagbakken et al. 1993). Lundèn (2004) har kommit med ett förslag på en checklista angående barns problembeteende, som har visat sig fungera bra i förskolor. Den förutsätter en viss

utvecklingspsykologisk kunskap om barns hälsa och utveckling, samt föräldrarnas påverkan av denna (för relevanta delar i förhållande till denna uppsats, se bilaga 1).

När personal på förskolor känner bekymmer angående ett barns omsorgssituation, kan det hända de har behov för inhämtning av mer information. Observationer av barnet och barnets relationer, ska göras inom förskolans begränsningar och ansvarsområde, med hänsyn att tillvarata barnets behov. Vid allvarliga bekymmer ska barnevernet kontaktas (Claussen 2001, Killèn 2004).

4.2 Varför det kan vara svårt att upptäcka barn som utsätts för omsorgssvikt

Olika faktorer påverkar personalens förutsättning för att uppmärksamma omsorgssvikt i förskolan. Det råder stor osäkerhet runt vad som är tillräckligt bra uppfostran. Definitionsproblematiken kan leda till osäkerhet och individuella tolkningar. Moral, normer, kunskap m.m. påverkar våra värderingar. Inte alla förknippar känslomässig otillgänglighet hos omsorgsgivaren med omsorgssvikt (Drugli 2002, Lundèn et al. 2003). Utvecklingen går fort de första åren i barnets liv. Därför kan det vara svårt att skilja mellan normalt versus avvikande beteende hos förskolebarn. Små barn visar stora variationer i beteende beroende på situation, tid och vem de är tillsammans med. Personalen på förskolan måste vara uppmärksamma på sin egen påverkningskraft i relationen med barnet (Borge 1991). Att fånga upp signaler som kan tyda på att barnet far illa och att uppfatta barnets avvikande beteende, förutsätter en grundläggande kunskap om barns normalutveckling. Pedagogisk personal på förskolan får den kompetensen genom förskollärarytbildningen (Studiehåndbok 2005-2006). Enligt Barnehageloven § 18, måste den pedagogiska ledaren ha förskollärarytbildning.

Många barn får utagerande problem som följd av omsorgssvikt (Broberg 2005). ”De stilla barnen”, som lätt anpassar sig till omgivningen, kan vara svårare att upptäcka och blir ofta översedda. Ett varningssignal kan vara barn som försöker göra sig minst

möjligt synliga och i markant grad undgår kontakt och konflikter med andra barn och vuxna (Sagbakken 2001).

Individuell hållning till barnevernet påverkar vilket förhållande personen har till upplysningsplikten till barnevernet (Barnehageloven §22, Barnevernsloven §4). Detta kan bero på om man tror att en bekymringsanmälan hjälper eller inte, d.v.s. om man tror att barnet och familjen kan få det bättre om man anmäler saken. Många har haft negativa erfarenheter med tidiga anmälningar. Det kan påverka kommande fall, i form av att dessa inte anmäls. Rapporter visar att personal som arbetar med barn klagat över att de aldrig får veta hur det har gått efter en anmälan (Lundén 2004).

Lundén et al. (2003) menar att personalens arbetserfarenhet och utbildning är viktiga förutsättningar för identifikation av barn som far illa. Lång erfarenhet kan ge en yrkesmässig trygghet, men kan också vara en nackdel, eftersom strategier och förklaringsmodeller som inte nödvändigtvis bygger på ren kunskap om omsorgssvikt, kan växa fram och bli permanent.

4.2.1 Personalens överlevnadsstrategier

Både barn och vuxna använder sig av överlevnadsstrategier för att bemästra svåra situationer. Personal som bekymrar sig för ett barns omsorgssituation kan uppleva detta som en psykisk belastning. Det kan leda till att de väntar för länge med att konfrontera problemet och i värsta fall leda till total handlingsförlamning (Cleaver et al. 1995, Lind 2000). I situationer som utlöser starkt negativa känslor, kan distansering förekomma. Personalen kan neka eller blunda för att barnet far illa. I vissa fall används kulturskillnader som förklaring på och ursäkt för föräldrars dåliga omsorg. Att bagatellisera problemet innebär att personalen framhäver de positiva och minimaliserar de negativa sidor. Detta kan avspegla saknaden av en bred teoretisk referensram, i förståelsen av familjens problem. Vissa aspekter framhävs och helhetsbilden överses. En förenkling av problemet kan leda till hjälp och stöd på enskilda, felaktigt urvalda områden. Problemet har omdefinierats och förenklats. Enkla drömlösningar är aldrig speciellt lönsamt för någon av parterna i längden. När

familjen strävar med ett så omfattande problem som omsorgssvikt, hjälper det sällan med bara t.ex. ekonomisk hjälp (Killèn 1996, 2004).

Det kan vara svårt att hålla sig neutral och objektiv när man blir inblandad i känslomässigt tunga problem. Personalen kan ta barnets eller föräldrarnas perspektiv. Överidentifiering sker när de istället för att försöka förstå föräldrarnas upplevelser, förvränger realiteten och tillägnar föräldrarna sina egna känslor, egenskaper och hållningar. Föräldrarna tilläggs mer resurser och kapacitet än de sitter inne med och man ställer högre krav än vad som är realistiskt. Deras omsorgsförmåga övervärderas och istället för att hjälpa dem att finna en lösning på problemen, kan det leda till nya nederlag. På kort sikt förstärks föräldrarnas försvar, men när de inte klarar att leva upp till förväntningarna kan det leda till ytterligare frustrationer hos personalen och i värsta fall leda till avvisning och fördömelse av föräldrarna som omsorgsgivare. Överidentifiering kan också utsätta en eventuell bekymringsanmälan till barnevernet (Killèn 1996, 2004).

Överidentifiering med barnet sker genom att personalen för över sina egna känslor för föräldrarna på barnen. Det förvänger bilden och ger inte utrymme för de ambivalenta känslorna som barnet kan ha till sina föräldrar (Killèn 1996, 2004). Personalens överidentifiering med barnet kan leda till att barnet hamnar i ett motsättningsfullt förhållande till föräldrarna (Sagbakken 2001).

Barn kan vara extremt lojala mot sina föräldrar och dölja familjeproblemen. De berättar sällan om händelser hemifrån, av rädsla för föräldrarnas reaktioner eller av rädsla för att förlora sina omsorgsgivare. Små barn förstår inte alltid att det de utsätts för är fel. Många strävar med ångest och tar på sig ansvaret för omsorgssvikten (Cloke 2003). Barnen kan bli hypersensitiva i förhållande till vuxnas krav och förväntningar och visa en extrem anpassningsförmåga. Detta kan vara en omedveten strategi för att bli omtyckt, eller ett sätt att försöka hantera känslor av övergivenhet. Omgivningen uppfattar inte alltid barnens problem, utan ser dem som snälla och behagliga att ha att göra med (Cederströms 1990, Iwaniec 1995, Killén 1996).

4.3 Föräldrasamarbete

Hvis en virkelig vil bedre oppvekstmiljøet for et barn, må en nå frem til foreldrene – ikke skape eller være med på å opprettholde et motsetningsforhold til dem. (Sagbakken et al. 1993:150)

Många föräldrar har problem att bemästra rollen som omsorgsgivare, eller de upplever att inte vara goda nog som föräldrar. Sagbakken (2001) menar att förskolan och pedagogisk utbildad personal kan fungera som kompetenscenter för kunskapsförmedling om små barn. Iwaniec (1995) menar att genom att styrka föräldrars roll som omsorgsgivare, styrker vi också barnets uppväxtmiljö.

Rammeplanen pekar på att förskolan ska bistå hemmen i deras omsorg och uppfostran av barn. Förskolans samarbete med föräldrarna bör präglas av en ömsesidig förståelse och respekt för varandras ansvar och uppgifter i förhållande till barnet. Förskolan ska ha barnets behov i fokus, men samtidigt ha respekt för föräldrarnas prioriteringar (Rammeplan).

Att värdera om föräldrar är bra nog som omsorgspersoner för sina barn är ett mycket känsligt område. Den psykiska belastningen som det kan innebära att se barn som lider och föräldrar som strävar, kan i värsta fall göra att personalen på förskolan undviker att konfrontera problemet. Att inte ta upp sina bekymmer med dem det gäller är att svika både barnen och föräldrarna (Killèn 2004). Föräldrarna kan befinna sig i en utsatt och sårbar position, som gör dem extra känsliga för kritik och negativa värderingar. Det kan leda till att de hamnar i en försvarsroll, som uttrycks på olika sätt (t.ex. social isolering, undvikande beteende eller aggressiva motangrepp). Därför är det viktigt att man går varsamt fram när man är bekymrad för ett barn.

Kommunikationen kan låsa sig om parterna hamnar i en negativ cirkel av anklagningar och motangrepp. Bekymmer för barnets omsorgssituation bör så långt det är möjligt begrundas i en konkret värdering. Tidig kontaktetablering och en öppen, undrande hållning kan invitera till inspel från och samarbete med föräldrarna. För att kunna skapa ett tillitsförhållande till föräldrarna, är det viktigt att personalen ger klara och konkreta upplysningar, och inte väntar för länge med att ta upp sina

bekymmer. Personalens teorigrundlag och förståelse för barnets problem får betydelse för hur de möter och samarbetar med föräldrarna. Det visar sig både i deras verbala och non-verbala uttryck inför barnet och dess omsorgsgivare (Lind 2000, Hansen 2002).

Personalens bekymmer kan leda till att en bekymringsanmälning sänds till barnevernet. Många saker åtsidoläggs. Det sker när det inte finns konkreta grundlag för att omsorgen är så dålig att man kan handla utan föräldrarnas samtycke. Detta kan leda till misstillit mellan olika yrkesgrupper. Det är också stor risk för att förhållandet mellan personalen och föräldrarna blir stagnerat eller negativ. Föräldrarna kan uppleva att de har trakasserats eller granskats i onödan. Bekymmer angående omsorgen för ett barn väcker misstankar som familjen måste lära sig att leva med. Det påverkar familjens naturliga handlingsmönster och kan få konsekvenser i ytterligare sårbarhet. Det kan också skapa misstankar och inre konflikter i allredan splittrade familjer. Barnet är oftast den som lider mest, när hjälpen och stödet det behöver lyser med sin frånvaro (Cleaver et al. 1995, Hansen 2002).

4.4 Samarbete med andra instanser

De flesta länder i världen (med undantag av Somalia och USA), inkl. Norge och Sverige är anslutna FNs barnkonvention som slår fast att frihet från omsorgssvikt ska vara en barnrättighet (FNs barnkonvention art 19). Det är statens skyldighet att skydda barnen mot omsorgssvikt (FNs barnkonvention art 39). I Norge är det Barnevernsloven som ska ”(...) sikre at barn og unge som lever under forhold som kan skade deres helse og utvikling, får nødvendig hjelp og omsorg til rett tid” (§1-1). Arbetet ska styras utifrån hänsyn till vad som är bäst för barnet (§4-1). Barnevernsloven ger barnevernet rätt att överta omsorgen för barn som blir misshandlade eller utsatta för allvarliga övergrepp i hemmet (§4-12). Utredning av barnets omsorgssituation ska i största möjliga grad ske i samarbete med omsorgsgivaren (§6-4). Barn med nedsatt funktionsförmåga kan få prioriterad plats på förskola (Barnehageloven §13, Barnevernsloven §4).

Förskolor har det pedagogiska ansvaret för barnen. De har upplysningsplikt till barnevernet, som innebär att de ska sända en bekymringsanmälan när de har grund till att tro att barn blir misshandlade eller utsätts för allvarlig omsorgssvikt (Barnehageloven §22, Barnevernsloven §4, Rammeplan). Med undantag av denna lag, har förskolor tystnadsplikt efter reglerna i den norska Forvaltningsloven. Detta innebär att utan inhämtning av samtycke från föräldrarna, måste alla hänvändningar till andra instanser göras anonymt (Barnehageloven §20). Barnevernet har i längre tid upplevt att förskolor anmäler för få fall, där de är bekymrade för barn (Sagbakken et al. 1993, Killèn 2004).

Barnevernets medarbetare har tystnadsplikt och kan därmed inte vidareföra upplysningar om en enskild sak (Barnevernsloven §6-7). Rammeplanen menar att varje enskild kommun bör tillrättalägga för samarbete mellan förskola och barnevern. Andra aktuella samarbetspartner kan vara grundskolan, helsestasjon (sv. barnavårdscentral), barn- og ungdomspsykiatri (BUP), familjekontoren och den pedagogisk-psykologiske tjenesten (PPT) (förskolans rådgivande instans).

5. Vetenskap och metod

Detta kapitel innehåller uppsatsens vetenskapsteoretiska referansram och metodiska val. Det ger en kortfattad presentation av val och implikationer vid datainsamling och analys, med kvalitativt forskningsintervju som metod. Kvaliteten i undersökningen diskuteras genom viktiga begrepp som validitet och reliabilitet, och etiska betraktelser redogörs.

5.1 Vetenskapsteori

Befring (2002:18) skriver att vetenskapsteori handlar om:

(...) å reflektere over vitenskapen som fenomen og studere premisser og praksis.

Vidare visar Thagaard (2002) att vetenskapsteori är en grundlag för den förståelse och tolkning som forskaren utvecklar under forskningsprocessen. Denna uppsats kan ses i förhållande till den fenomenologiska forskningstraditionen, som sätter fokus på personens livsvärld och människans upplevelser av fenomenen i omvärlden.

Fenomenologien fokuserar på att försöka förstå och beskriva vardagslivet och den intersubjektiva värld vi lever i. Målet är att konstruera och tolka mänskliga handlingar som meningsfulla. Forskaren bör ha en öppen hållning till informantens upplevelser och erfarenheter, samt deras förmåga att framhäva precisa beskrivningar om fenomen. Forskaren bör därför bortse från sin egen förförståelse och fokusera på meningen i informantens förmedling (Kvale 1997, Schwandt 2000).

En viss grad av förförståelse är omöjligt att undgå. Våra erfarenheter, hållningar och kunskaper gör att vi aldrig kan förhålla oss fullständigt objektivt till ett fenomen.

Uppsatsen har därmed också ett hermeneutiskt forskningsperspektiv. Hermeneutik betyder läran om tolkning (Dalen 2004). Man ser på vetenskap som inlevelse och förståelse av tolkning (Ryen 2002). Målet är att komma fram till en helhetlig förståelse av det fenomen som studeras, genom att söka efter den inre meningen i

datamaterialet. Det är inte alltid samsvar mellan det en person säger och det han/hon förmedlar med kroppsspråket eller tonfallet. Handlingar är flertydiga och tillåter alltid flera tolkningar. För att undgå missförstånd och feltolkningar måste forskaren både vara uppmärksam på informanternas uttalande och non-verbala signaler, men också på samtalens kontext. Forskarens medvetenhet runt teoretiskt tolkningsgrundlag är viktigt för resultatet (Kvale 1997, Befring 2002). Mitt fokus i denna undersökning har varit att söka efter ett meningsförmedlande material i form av informanternas beskrivningar av erfarenheter med barn som väcker bekymmer. Uppsatsens teorigrundlag har fungerat vägledande i förståelse och tolkning av informanternas budskap.

5.2 Kvalitativt forskningsintervju som metod

Metod betyder vägen till målet (Kvale 1997:114). I forskningssammanhang är det en vägledning för hur forskaren väljer att besvara problemfrågeställningen. I min uppsats har jag använt en kvalitativ forskningstillnärmning. Kvalitativ forskning bygger på en flexibilitet som inte den kvantitativa forskningen rymmer. Flexibiliteten innebär ett samspel mellan teori, begrepp och data (Ryen 2002). Kvalitativ forskning försöker framhäva processerna och meningen bakom olika fenomen genom att ta hänsyn till kontexten, medan kvantitativ forskning är mer upptagen av att mäta och analysera orsakssammanhang (Denzin et al. 2000). Den här uppsatsen bygger på ekologisk tänkande om barns utveckling och interaktionsprocesser står centralt i förståelse för problematiken (Thomas et al. 1977, Belsky 1980). Hänsyn till kontexten är avgörande, för att försöka besvara problemfrågeställningen.

Kvalitativ forskning bygger på den fenomenologiska forskningstraditionen och en grundläggande tro på en människoskap social verklighet som värdesätter subjektets upplevda erfarenheter. Forskaren söker efter en djupare insikt av hur människor förhåller sig till sin livssituation. Det finns ingen absolut sannhet, hur verkligheten ser ut beror på människans och samhällets, inklusive kulturens påverkan. En kvalitativ metod studerar händelser i deras naturliga kontext. Syftet är att försöka förstå och

tolka olika fenomen utifrån den mening som människan ger dem. Intervju har använts som redskap i denna undersökning för att samla in empirisk datamaterial (Dalen 2004). Intervju är ett samtal som innebär en utväxling av synpunkter mellan oss människor. Dexter nämner att skillnaden mellan en vardagligt samtal och intervju som forskningsmetod, är att i forskningssammanhang är samtalen en konversation med ett eget syfte (Ryen 2002). Direkt kontakt mellan forskaren och informanterna, ställer stora krav på forskarens ansvar för en god relation som kan öka kvaliteten i datainsamlingen (Thagaard 2002). I denna undersökningen föregick samtalen i form av ett semistrukturerat intervju. Kvale (1997:21) definierar detta som:

Et intervju som har som mål å innhente beskrivelser av den intervjuedes livsverden, med henblikk på fortolkning av de beskrevne fenomenene.

En semistrukturerad intervju innebär att forskaren har en överordnad plan med fokus på vissa teman som man önskar att beskriva. Jag önskade att ha en mall att följa, för att alla informanterna skulle få möjlighet att svara på de samma frågorna. Samtidigt ville jag inte låsa samtalen i allt för stor grad, utan vara öppen för viktig tilläggsinformation som informanterna sitter inne med. Ryen (2002) visar att för mycket förhandsstruktur kan verka mot intervjuens syfte, när det gäller att fånga upp informanternas perspektiv. En fast struktur kan bidra till att kontextens betydelse överses, men också till att interaktionen minskas eller låser sig. En lösare struktur ger informanten större möjlighet att påverka interaktionen och samtalen och bidrar till ett mer likvärdigt förhållande.

5.2.1 Intervjuguiden

I förberedningsfasen och utveckling av intervjuguide, är det viktigt att ta hänsyn till vilken typ av information som är önskvärd i förhållande till problemfrågeställningen. Forskaren bör ha ett klart syfte med projektet, samt en viss kunskap om de tekniker och metoder som ska användas som redskap vid datainsamlingen. I denna undersökning har frågorna i intervjuguiden utformats efter ett semistrukturerat upplägg på grundlag av litteraturstudier och huvudtema i teoridelen. Detta är en

deskriptiv uppsats, som innebär att frågorna i intervjun har som mål att få öppna och nyanserade beskrivningar av olika sidor av informanternas erfarenheter med problemområdet (Kvale 1997).

Ordningsföljden för frågorna i intervjuguiden har lagats utifrån grundprinciperna för det naturalistiska paradigmet (Ryen 2002). Detta bygger i stor grad på samma principer som den fenomenologiska forskningstraditionen. Den grundläggande tanken är att informanterna sitter inne med datamaterialet. Forskarens uppgift är att på ett sensitivt sätt hämta ut denna information. Om forskaren påverkar informanterna kan det leda till en skev eller ofullständig beskrivning av verkligheten. Min intervjuguide startar med enkla, nära och konkreta frågor i form av personalia och arbetsbakgrund. Efter denna uppvärmning följer mer konkreta frågor runt informantens erfarenheter med problematiken. Intervjun avslutas med förfrågan om det är någon ytterligare information som informanten vill tillföra. Frågorna delas in i följande huvudkategorier (för hela intervjuguiden se bilaga 2):

- Definition och begreppsbakgrund (fråga 1-2)

En översikt över informanternas förståelse för begrepp och problemet, fungerar som en referensram för mer detaljrika beskrivningar.

- Hur kan man upptäcka omsorgssvikt i förskolan (fråga 3-5)

Jag bad informanterna beskriva en konkret situation som väcker bekymmer. Syftet var att få insikt i tidiga tecken som uppmärksamhets och observerats hos barn och omsorgsgivare.

- Samarbete med barnets omsorgsgivare (fråga 6)

För att få en upplevelse av de interaktionsprocesser runt barnet, som anses ha inverkan på barnets välfärd och utveckling.

- Konsekvenser (personalens teoretiska referensram) (fråga 7-8)

Vad menar personalen om orsaker till omsorgssvikt? En persons hållning påverkar också dess handlingar.

- Hjälp och stöd till barnet. Samarbete mellan olika instanser (fråga 9-11)

Detta kan påverka beslutningstaganden.

I semistrukturerade intervjuer kan frågorna anpassas de enskilda intervjuen, med tanke på ordläggning och förklaringar (Robsen 2002, Ryen 2002). Det har gjorts i denna uppsats, där jag har ansett det som förmånligt.

5.2.2 Urval av informanter

Kvalitativa studier karaktäriseras ofta av få informanter, men gräver samtidigt djupare för att finna mer täckande beskrivningar av komplexa fenomen (Ryen 2002, Dalen 2004).

I planläggningsfasen var tanken att intervjua ett gränsöverskridande samarbetsteam (med bl.a. barnevernspedagoger, psykologer och repr. från helsestasjon) i en kommun på Romriket, runt deras arbete med upplevelser av bekymmer och misstankar om omsorgssvikt i förskolan. Dem som jag kontaktade kunde inte lämna ut den kvantitativa data (statistik över hänvisningar och arbetsområden), som jag hade tänkt att bygga intervjuerna på. Teamet var dessutom nyuppstartat och hade därför inga erfarenheter på detta specifika område. Förskolan är kanske den viktigaste arenan i det förebyggande arbetet med barn som far illa. Därför beslöt jag mig för att direkt intervjua personal i förskolan. Jag har varit i kontakt med personer med mycket kunskap på detta område, som har hänvisat mig till informanter med erfarenheter runt uppsatsens tema. Jag har använt mig av ett kriteriebaserat urval (Dalen 2004). Mina kriterier har varit att informanterna ska vara pedagogisk utbildad personal på förskolor som har varit i kontakt med barn som har bekymrat dem angående omsorgssvikt. Att personalen har pedagogisk utbildning har varit en viktig kriterie eftersom jag inte bara vill komma åt informanternas erfarenheter, utan också försäkra mig om att de har förutsättning att ta ställning till problematiken utifrån kunskaper

om barns utveckling. Min undersökning rymmer 4 informanter. Planen var att intervjua 5 personer, men en informant drog sig ur. Jag upplever att den information jag har fått är tillräcklig för att kunna belysa problemfrågeställningen och letade därför inte vidare efter flera informanter. Två av informanterna arbetar under samma ledning, men på avskilda avdelningar. Detta har jag inte ansett som något problem, eftersom deras beskrivningar belyser problematiken på olika sätt. Alla informanter är kvinnor, men detta har inte varit ett mål i sig själv. Samtliga förskolor är lokaliserade i Oslo, men i olika stadsdelar.

5.2.3 Datainsamling

I den empiriska datainsamlingen har jag använt mig av uppsökande intervju (Befring 2002), d.v.s. att intervjuerna har genomförts på informanternas hemmabana.

Samtalerna föregicks i lugna rum, utan att bli avbrutna av bråk eller oroligheter.

Intervjuerna tog mellan 35 och 80 minuter. Ett introduktionsbrev med presentation och information om mig och min undersökning, skickades ut till informanterna på e-post i förväg (bilaga 3).

Intervjuerna inleddes med att jag förklarade syftet med min undersökning. Jag påminde informanten om att det är barnen som väckt bekymmer, men osäkerhet angående omsorgssvikt, som är fokus i denna intervju. Informanterna hade frågorna på ett ark framför sig, samtidigt som jag läste dem högt. Mitt exemplar innehöll även uppföljningsfrågor som gjorde att jag lätt kunde kryssa av de områden som jag tyckte att jag hade fått täckande beskrivning på. I likhet med Kvaes (1997) tankar om påverkning av olika typer av frågor, verkade mina uppföljningsfrågor fungera motiverande för informanterna och bidrog till att hålla samtalen levande. För mig var det viktigt att undgå att styra samtalen, därför har jag i utgångspunkt försökt undgå att ställa ledande frågor. Ryen (2002) visar att problemet med ledande frågor är att forskaren styr och ger informanter en förväntning på vad man önskar för svar. Det strider mot det naturalistiska paradigmet och uppsatsens syfte. Meningen med huvudfrågorna är att de ska öppna upp för informanternas egna erfarenheter. Ledande

frågor har ändå förekommit som uppföljningsfrågor, för att klargöra informanternas beskrivningar och undgå feltolkningar.

Jag har inte genomfört något testintervju, men jag har fått andra personer (medstudenter och vägledare) att kritiskt läsa igenom intervjuguiden. Detta har skapat en diskussion runt frågornas påverkningskraft och gett mig konkret och konstruktiv feedback.

Jag fick god kontakt med alla informanter, något som i stor grad tycks ha berott på deras positiva inställning till min problemfrågeställning. Alla uttryckte att detta är ett viktigt område som de önskar att arbeta mer med. Samtliga intervjuer spelades in på mini-disc. Detta verkade inte ha någon direkt inverkan på informanternas öppenhet. Ljudkvaliteten var hög och underlättade transkriberingsarbetet. Inspelning av samtalen gjorde att jag lättare kunde koncentrera mig på samtalen och följa upp de tema som var av extra intresse.

5.2.4 Min roll under intervjun

Jag är medveten om att jag som forskare blir en del av det metodiska instrumentet, eftersom jag riskerar att styra samtalen i min relation med informanten, bl.a. genom mina personliga egenskaper och kroppsspråk. Det är också jag som forskare som definierar, strukturerar och kontrollerar situationen. Därför är inte samtalen likvärdig mellan parterna i utgångspunkten. Relationen präglas av det Kvale (1997) beskriver som ett asymmetriskt maktförhållande. Samtidigt skapas meningsbudskapet genom en interaktion mellan mig och informanten under samtalens gång. Bägges roller är därför viktiga och komplementära. Här kommer rådgivningstekniker (bl.a. empatisk och aktiv lyssning) och kunskap om mänskliga samhandlingsprocesser till nytta (Johannessen et al. 2001). De hjälper till att nå målet med att fånga upp både de verbala och non-verbala uttryck i intervjuerna. Jag tror att min förmedling av empati inför informantens situation har haft en positiv inverkan på datamaterialet, genom att det får fram informantens egna mening och upplevelse på ett naturligt sätt. Jag har dessutom försökt visa det som Kvale (1997) omtalar som en medveten naivitet i

samtalen. Det innebär att jag har försökt att ha en öppen hållning till nya och oväntade beskrivningar och inte låta mina personliga tolkningsschema prägla samtalen. Befring (2002) menar att om forskaren klarar att förhålla sig neutral och visa förståelse och respekt för informantens meningar, ökar graden av trygghet, tillit och ärlighet i datainsamlingen. Mina egna kommentarer har begränsats till frågor och uppföljningsfrågor.

5.3 Grounded theory

Enligt det naturalistiska paradigmet finns det bara en sannhet och verklighet för informanterna (Ryen 2002). Jag har försökt att tillvarata denna i störst möjlig grad, men har också varit öppen för andra tolkningar av de interaktionsprocesser som kommer fram i intervjuerna. Intervjuerna representerar informanternas erfarenheter, men informationen har också framkommit genom en interaktion mellan oss i samtalen. I analysen har jag därför använt en grounded theory tillnärmning. Grundlaget i analysen är datamaterialet, d.v.s. informanternas uttalande i intervjun. Utifrån datamaterialet ska forskaren finna en lämplig teoretisk kategori att grunda datamaterialet på (Robson 2002, Dalen 2004). Forskaren genomför en konstant systematisk sammanlikning mellan data och teori för att få fram nyanser och variationer. Likheter och skillnader från de olika intervjuerna ska framhävas (Dalen 2004).

5.3.1 Analys av datamaterialet

Transkribering innebär en översättning av muntligt språk till skriftligt språk. Eftersom det är två språk med olika regler blir transkriberingen bara en abstraktion, d.v.s. en social konstruktion av verkligheten (Kvale 1997). Transkriberingen klargör datamaterialet för analysen. Transkriberingen av hela intervjun skedde omedelbart efter att intervjuerna var genomförda. De skrevs ned ordarätt och anteckningar om informantens kroppsspråk, tonfall, pauser m.m. noterades. Jag har inte tagit hänsyn till dialekter eller andra personliga särdrag vid språket, i transkriberingen.

Transkriberingen från intervjuerna fungerar som råmaterial för analysen. Analys av datamaterialet innebär att forskaren söker efter meningen i informationen från intervjuerna. Arbetsprocessen kan beskrivas genom att forskaren först delar upp datamaterialet i mindre delar eller element, och därefter sätter ihop dem igen till meningsbärande enheter. I kvalitativa studier startar analysprocessen allaredan under själva intervjun (Kvale 1997, Ryen 2002). Under intervjuerna koncentrerade jag mig om informanternas verbala budskap, men samtidigt försökte jag observera på vilket sätt de förmedlade detta. Non-verbala signaler och den kontext som samtalen ägde rum i, noterades som fältnotater. De här s.k. memos (minnesanteckningarna) är nyttiga i sin funktion som analytiska notater. De säkrar helheten och gör tolkning utifrån kontexten möjlig (Dalen 2004). Tolkningsprogrammet NUD*IST har varit till stor hjälp i analysen av datainsamlingen. Här har jag kunnat laga memos på alla stadier i kodningsprocessen. Dessutom har det varit nyttigt att skriva ner stickord efter transkriberingen av varje enskild intervju, för att få en grov översikt över vad samtalen handlat om och en uppfattning om var tyngdpunkten i materialet ligger.

Kodningen är en del av analysen. Kodning innebär att forskaren kategoriserar data på ett mer förmånligt sätt, och gör materialet klart för tolkning. I grounded theory är detta en process där första steget beskrivs som öppen kodning. Datamaterialet bryts ner i mindre delar; enskilda meningar eller ord. Här går man systematiskt igenom intervjuerna för att kategorisera uttal med den samma innebörden. Kategorierna lagas utifrån det empiriska datamaterialet och ska inte vara förutbestämda (Robson 2002, Dalen 2004). Jag har kodat alla intervjuerna genom att placera informanternas olika uttalande under de samma kärnkategorierna.

Nästa steg i kodningsprocessen är axial kodning. Här grupperas de olika kategorierna från den öppna kodningen under huvudkategorier (Dalen 2004). Kärnkategorierna grupperades i 7 st. huvudkategorier; bekymmer, omsorgssvikt, framgångssätt, föräldrasamarbete, samarbete mellan olika instanser, förebyggande arbete, tecken/signaler.

Det sista steget i detta arbete är selektiv kodning. Detta är en teoretisk tolkning som beskriver sammanhangen mellan informanternas olika beskrivningar. Detta representerar en mer överordnad förståelse genom att forskaren sammanliknar datamaterialet med teoretiska begrepp och förklaringsmodeller (Dalen 2004). På denna nivå sammanliknade jag datamaterialet med den förförståelse och teori som jag allaredan hade som grundlag när jag genomförde intervjuerna. Jag har också anpassat teoridelen efter den information som framkom genom analysen. Ryen (1997) skriver att problemfrågeställningen oftast utvecklas induktivt, d.v.s. med utgångspunkt i empiri. Uppsatsens problemfrågeställning har under processens gång snävrats in något, från tidiga tecken på barn som väcker bekymmer och intervention i förskolan, till att bara omfatta det först nämnda.

Tolkning och analys har pågått genom hela forskningsarbetet. I tråd med hermeneutisk forskningstradition har jag upplevt att min insikt och förståelse för problematiken har växt fram under processens gång, ju mer information som samlats in. Ryen (2002) poängterar att forskaren måste använda sig av egna erfarenheter och kunskaper för att nå målet i kvalitativ forskning. Detta sker genom analys och tolkning av datamaterialet (Thagaard 2002). I kontrast med det naturalistiska paradigmet finns det ingen ensidig sannhet i tolkning av datamaterialet (Denzin et al. 2000). Flexibiliteten i den kvalitativa metoden visar sig genom att delarna och helheten belyser och skapar mening åt varandra. Teorigrundlaget och informationen från intervjuerna bör därför ses i sammanhang (Befring 2002).

5.4 Kvalitet i undersökningen

Mycket kritik har riktats mot kvalitativ forskning angående metoder för datainsamling och dess giltighet som sann vetenskap. Kritiken kan användas konstruktivt genom att forskaren blir extra uppmärksam på de aspekter som kan svärta trovärdigheten. På så sätt kan undersökningens kvalitet förbättras (Maxwell 1992, Ryen 2002).

5.4.1 Validitet

Validitet pekar på om forskningen undersöker det som det är meningen att den ska undersöka. Läsaren ska kunna lita på att forskningsrapporterna stämmer, är precisa och sanna (Robson 2002). Utifrån Maxwells (1992) beskrivning av validitet i kvalitativ forskning, kan man tolka detta som sammanhangen mellan forskarens beskrivningar, analys och tolkning av fenomen och samhörigheten av detta i förhållande till teori och verklighet. Validitet är relativ, d.v.s. den kan vara god eller dålig men aldrig absolut (Robson 2002). Genom Maxwells (1992) begreppssystem; deskriptiv-, förtolknings- och teoretisk validitet i kvalitativ forskning, vill jag reflektera över graden av validitet i denna masteruppsats.

Deskriptiv validitet syftar till om informationen i datainsamlingen är korrekt. Den deskriptiva validiteten är grundläggande för allt vidare arbete, eftersom den bygger på att forskaren har korrekt information. Det är möjligt att uppnå intersubjektiv enighet om att det datamaterialet som analysen och tolkningen bygger på är korrekt. Det kan göras genom att intervjuerna spelas in, vilket jag gjorde. Transkriberingen genomfördes omedelbart efter intervjuerna. Därmed hade jag samtalen färskt i minnet och undgick felaktiga nedskrivningar av datamaterialet. Sekundär deskriptiv validitet syftar till graden av sannhet i återberättning av sekundär data, d.v.s. av situationer där forskaren inte själv har varit närvarande (Maxwell 1992). Min undersökning bygger i stor grad på beskrivningar av andra personers (barn och föräldrars) beteenden och samhandlingsmönster och inte på direkta observationer. Enligt den hermeneutiska forskningstradition bör vi ta hänsyn till att informanterna i kraft av sina subjektiva egenskaper, skildrar upplevelser och tolkar situationer och samhandlingsmönster på ett visst sätt. Därför hade jag som kriterie att informanterna skulle ha pedagogisk utbildning. Deras förståelse av problematiken präglas inte bara av subjektivitet, men har också en teoretisk grund i form av kunskaper och erfarenheter om barn utveckling.

Förtolkningsvaliditet värderar graden av sannhet i meningsinnehållet från datainsamlingen. Denna är beroende av informanternas förförståelse, vad de tänker

och tror om händelser som beskrivs. Informantens egen uppfattning av vad som är viktigt att förmedla påverkar datamaterialet (Maxwell 1992, Lund 2002). Genom utdjupande frågor har jag försökt att få informanten att reflektera över situationen och komma med utfyllande beskrivningar. På detta sätt har jag också försökt att styrka min återkonstruktion och tolkning av informantens beskrivningar.

Förtolkningsvaliditeten vilar även på min analys och tolkning av datamaterialet.

Förtolkningsvaliditet är ett konstant dilemma, eftersom man alltid kan tolka en persons uttalande på olika sätt. Utan min tolkning av informanternas budskap skulle uppsatsen sakna mening och stå utan dryftingsdel. Arbetet med intervjuguiden har varit en viktig förberedelse, som har säkrat mig utfyllande beskrivningar av problematiken. En dålig utvecklad guide kan ge ofullständiga förklaringar som kan leda till att man sitter igen med fler frågor än svar. Det hade försvårat tolkningsprocessen (Maxwell 1992, Dalen 2004). Under intervjuerna använde jag mig av rådgivningsfärdigheter (bl.a. empatisk lyssning och spegling av det uppfattade budskapet), för att undgå missförstånd (Johannessen et al. 2001) (se 5.2.4, ”min roll under intervjun”).

Det största misstaget vid tolkning av datamaterial är att inte ta hänsyn till alternativa förklaringar eller förståelse av de fenomen som beskrivs (Robson 2002). Detta leder oss in på den teoretiska validiteten. Tolkningen av datamaterialet bygger på en teoretisk förståelsekontext. Tolkningens giltighet är beroende av att informanternas beskrivningar faktiskt kan förstås i förhållande till uppsatsens teoretiska referensram. När jag tolkar datamaterialet drar jag slutsatser om och ger mening åt informanternas beskrivningar. Läsaren ska kunna få en korrekt förståelse av problematiken i förhållande till forskarens val av teori och modeller (Maxwell 1992, Kvale 1997, Befring 2002). Detta innebär en utmaning som bl.a. visas i förståelse för konsekvenser av omsorgssvikt. Vi kan aldrig vara helt säkra på vilka faktorer som påverkar vad, eftersom vår omgivning konstant påverkar oss. Informanternas beskrivningar av barnens beteende kan vara tecken på andra problem än omsorgssvikt och otrygg anknytning. Jag har tagit hänsyn till det i uppsatsen, och det är ett dilemma som även informanterna kommer in på i intervjuerna.

Graden av teoretisk validitet bygger på en sann beskrivning och tolkning av datamaterialet. Forskarens förförståelse och påverkningskraft på informanterna, kan leda till att samtalen styrs och det kan ge ett selektivt urval av responser. Den fenomenologiska forskningstraditionen tydliggör att datamaterialet bygger på forskarens flexibilitet och förmåga att anpassa sig till situationen. Genom att förhålla sig öppet till informanternas meningar styrks graden av teoretisk validitet (Robson 2002). Jag har försökt att ge plats åt informantens egna beskrivningar och förklaringar genom att uppträda opartisk i intervjusituationen, gett informanterna god tid att svara, och inte ställt ledande frågor.

Den teoretiska validiteten värderas också utifrån graden av enighet om den definition och begreppsanvändning som forskaren använder (Maxwell 1992). Teoridelen innehåller definitioner och begreppsförklaringar i förhållande till bekymmer och omsorgssvikt. Dessutom har informanternas förståelse av de centrala begreppen avklarats i början av varje intervju. Det visar att problemfrågeställningen tar för sig ett komplext begrepp med många olika förklaringar. Det förhindrar inte faktumet att vi kan dra vissa slutsatser utifrån tidigare forskning och de observationer som gjorts av personalen på förskolan som arbetar med de här barnen. Barn som far illa visar ett spektrum av problembeteende som vi inte kan eller får lov till att blunda för.

5.4.2 Reliabilitet

Reliabilitet visar till om forskningen är pålitlig. En återkonstruktion av forskningsupplägget (med samma metodiska tillnärmning och kriterier) ska kunna finna samma resultat. Detta är en större utmaning i kvalitativ forskning, än i kvantitativ forskning där standardiserade mätningmetoder används (Robson 2002). Forskningsstudier bör ha hög reliabilitet för att undgå villkorlig subjektivitet. Kvalitativa studier vill alltid präglas av en viss grad av subjektivitet, som gör det svårt att uppnå god reliabilitet. Det beror på att forskaren är en del av instrumentet (se 5.2.4, "min roll under intervjun"), men också att analysen och tolkningen delvis är personberoende. Som jag har varit inne på tidigare, påverkar vår förförståelse vår

förtolkningsram. Reliabiliteten kan styrkas genom att forskaren noggrant redogör för de olika processerna i arbetet (Kvale 1997, Dalen 2004). Detta har jag försökt att göra igenom hela arbetet.

Kvale (1997) pekar på att ledande frågor inte uteslutande har en negativ inverkan. När de används som uppföljningsfrågor, kan de hjälpa till att styrka reliabiliteten genom att verifiera informantens uttalande och undgå felaktiga tolkningar.

5.4.3 Graden av generalisering i kvalitativa studier?

Generalisering är ett begrepp som hänvisar till om resultaten är giltiga också utanför den konkreta forskningssituationen. I kvantitativa studier är detta en fråga om forskningsresultatens överförbarhet, tillbaka till den population det gäller (Robson 2002). Målet i kvalitativa studier är inte att generalisera resultaten till en större population. Att forskaren använder sig av små urval behöver därför inte ses som ett metodiskt problem. Genom intervjuer kan man gräva djupare och få tillgång till händelser som kan vara beskrivande för problemfrågeställningen (Ryen 2002, Dalen 2004). Frågan är om resultaten från kvalitativa studier är analytiskt generaliserbara. I så fall kan forskningen användas som vägledning för kommande, liknande situationer i framtiden (Kvale 1997). Syftet med denna uppsats är att erfarenheter och kunskap runt barn som väcker bekymmer, ska kunna användas i förebyggande arbete för att utveckla konkreta tilltag som kan stödja och hjälpa barnen till en tryggare tillvaro och en positiv utveckling.

5.5 Forskningsetiska betraktelser

Jag har i denna uppsats i största möjliga grad försökt tillvarata personvärnet. Detta är gjort enligt riktlinjerna för *den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora*. (NESH 2006). Jag har varit i kontakt med *Datatilsynet for personvern og informasjonssikkerhet* (01.02.06) för att försäkrat mig om att jag inte behövde ansöka om etikprövning av undersökningen (enligt den

norske personopplysningsloven). Ingen personalia har lagrats eller förvarats tillsammans med datainsamlingsmaterialet. Alla personuppgifter har behandlats konfidentiellt och anonymiserats. Det ska inte vara möjligt att känna igen någon enskild individ varken i uppsatsen eller utifrån inspelning från intervjuerna.

Identifikation är inte av betydelse för förståelse av problematiken, men ett sätt att värna om de involverade personerna. Ett offentliggörande av omsorgens kvalitet och ifrågasättande av föräldrarnas förmåga att ta vara på sina barn, är ett känsligt tema. Detta kan upplevas som mycket obehagligt för föräldrarna, men även för personer som har ett yrkesmässigt ansvar för barnen i förskolorna. Med tanke på sensitiva uppgifter som kan ha framkommit i intervjuerna, önskar jag inte offentliggöra information om exakt geografisk mål för min undersökning. Informanterna har fått fiktiva namn. Jag har tagit mig friheten att förändra enskilda uttalanden där detta har varit nödvändigt för att bevara anonymiteten, men det har inte gjorts i så stor grad att meningsinnehållet har förändrats. Ingen annan än den ansvariga för denna uppsats har haft tillgång eller insyn i datamaterialet.

Inhämtning av frivilligt informerat samtycke från informanterna har genomförts skriftligt i samsvar med etiska riktlinjer. Informanterna informerades helt i starten av samarbetet om uppsatsens syfte, samt möjlighet till återföring och publicering av forskningsresultaten (bilaga 3) (NESH 2006). Intervjuerna har efter godkännande från informanterna spelats in på mini-disc. Disketterna har förvarats inlåst genom hela arbetsperioden. Inspelningarna kommer att förstöras efter inlämning och sensur av uppsatsen.

6. Presentation av forskningsresultat

I detta kapitel presenteras resultaten från intervjuerna. Framställningen bygger på teoridelen, men indelningen har gjorts efter resultat från tolkning och analys av det empiriska datamaterialet. Informanternas upplevelser och erfarenheter ger insyn i problematiken, och öppnar för reflektion runt tidig intervention. Vilka informanter som förmedlar vad är inte centralt, fokus hålls på de områden som informanterna belyser från praktiken.

6.1 Kort beskrivning av informanterna

Informanterna har fått fiktiva namn med hänsyn till kravet om anonymitet (NESH 2006). Alla har över 20 års erfarenhet som pedagogisk ledare eller styrer (sv. föreståndare) på förskolor och har haft barn som berörs av min problemfrågeställning. Samtliga har förskolläraryr utbildning. Vilde arbetar som pedagogisk ledare på en avdelning för barn mellan 3-6 år, och har vidareutbildning i pedagogik och specialpedagogik (rådgivning). Hennes förskola haft kurser i samarbete med barnevernet, bl.a. om symptom på sexuella övergrepp. Anne arbetar som fagledare (tillsvarende styrer, exkl. ekonomiuppgifter) i en förskola för barn mellan 1 och 6 år. Hon har vidareutbildning inom specialpedagogik (innovation). Ragnhild jobbar som styrer i en förskola för barn mellan 1 och 6 år. Även hon har vidareutbildning i specialpedagogik (rådgivning). Monika arbetar som pedagogisk ledare på en avdelning för barn i åldersgruppen 3-6 år. Hon har tidigare arbetserfarenhet från en förskola som drevs av barnevernet, för barn till tidigare alkoholiserade och narkomana föräldrar.

6.2 Bekymmer för barn i förskolan

En bred teoretisk referensram är viktigt för förståelse av familjproblem (Lind 2000, Hansen 2002). Det har jag tagit hänsyn till det vid intervjuerna. De första frågorna

bygger på tanken om att personalens förståelse och hållning präglar deras framgångssätt och möte med barn och föräldrar. Här har jag undersökt vad informanterna lägger i begreppet ”bekymmer” och omsorgssvikt och vad de ser som orsakerna till detta.

6.2.1 Teoretisk referensram: att vara bekymrad för barn

Informanterna beskriver bekymmer för ett barn som något diffust, att det är flera små saker som inte stämmer helt. Ragnhild förklarar bekymmer utifrån barnets normalutveckling och säger att oron kommer när barnet verkar ha hamnat i en form för skevutveckling. Monika beskriver ”gråzontillfällen” som de värsta. Att det är något som inte helt ”rimmar”, barnet kan ge uttryck för att inte trivas, vara ovanligt stilla eller överagerande. Hon och de andra informanterna nämner den magkänsla som kommer krypande när de bekymrar sig för ett barn.

Alla informanterna säger att omsorgssvikt handlar både om det psykiska och fysiska, och att barnet inte får tillräckligt bra omsorg. Både Anne och Vilde beskriver omsorgssvikt som en slags förstärkt bekymmer, situationer där det är många saker som inte stämmer. De säger att omsorgssvikt kan vara något mer konkret än bekymmer, t.ex. föräldrar som missbrukar alkohol eller narkotika, blåmärken e.l. hos barnet. Ragnhild och Vilde påpekar att vissa fall (t.ex. tecken på grova fysiska och sexuella övergrepp) kan vara lättare att upptäcka och förklara än andra (t.ex. barn som plötsligt ändrar beteende eller blir rädda för de vuxna). Monika menar att barnets signaler kan avslöja omsorgssvikt, t.ex. att barnet har problem i lek, fungerar dåligt i förhållande till jämnåriga, är väldigt gränslös och utagerande eller rädd och ängslig.

6.2.2 Tecken och varningssignaler

Ett mål med intervjuerna var att se på möjligheten av att fånga upp omsorgssvikt i förskolan på ett tidigt stadie. Jag bad informanterna beskriva en konkret situation med ett barn som bekymrat dem, men där de varit osäkra på om det handlat om omsorgssvikt.

Tre av informanterna beskriver bekymmer utifrån kvaliteten på relationen mellan barnet och omsorgssgivaren. Monika, Vilde och Ragnhild säger de blir bekymrade när föräldrar inte bryr sig om barnet eller följer upp det som man kan förvänta. De framhäver att bekymmer för ett barn förstärks om föräldrarna verkar ointresserade, obekymrade, om de kommer med konstiga ursäkter, bortförklaringar eller om de stadigt undviker att prata om problemet. Det samma gäller när de verkar ovilliga att samarbeta med förskolan, så att barnet kan få det bättre. Ragnhild berättar om en mor som sa att hon hade fått cancer i livmodern, i ett försök att bortförklara sitt beteende som följd av narkotikamissbruk. Alla informanterna säger att de har problem att nå fram till och komma i dialog med föräldrarna. Vilde beskriver en mors reaktion:

Når du fortalte hvordan dagene hadde vært så var det ingen interesse. Hun var veldig ofte sint på barnet, viste ikke noen tegn på at hun skjønnte at barnet gråt og var lei seg for at hun skulle gå. Altså, det er noe med dette her å ikke vise at du kan sette deg inn i barnet sine følelser.

Monika berättar om föräldrar som hon upplever överskrider gränserna, och missbrukar förskolan och personalen som ett slags socialkontor eller psykologer. Hon upplever att vissa föräldrar saknar förståelse av eget ansvar och skjuter över för många uppgifter på förskolan. Hon beskriver ett barn som fruktansvärt ängslig:

Han var overbeskyttet. Han måtte ha med seg posen sin med leker vær dag. I lange perioder så gikk han inntil veggen når han kom om morgenen, han måtte hentes nesten. Og mor står og gråter i gangen når barnet ser det, og forteller meg at pappa bruker opp alle pengene på spill, pappa drikker. Han sitter selv og sier at pappa er ikke min pappa, jeg vil ikke være med hjem.

Ragnhild bekymrar sig när barn saknar trygghet, i situationer med andra barn men också med vuxna. Hon blir bekymrad när ett barn över tid inte visar tecken på åtskillnadsproblem inför föräldrarna, utan odiskriminerat söker kontakt hos vem som helst. Det samma gäller barn som visar extrem förtvivlan när föräldrarna går ifrån dem. Hon har upplevt barn som verkar vilja kontrollera situationen och hela tiden vara tillsammans med föräldrarna. Hon säger att hon ser på barnets anknytning till föräldrarna, som en god utgångspunkt för observation om barnet har det bra.

Ragnhild säger att mycket kan saknas i omsorgen, men det är viktigt att kärleken och tryggheten för barnet finns där. Vilde säger att hon aldrig glömmer ett barns ledsna ögon.

Ragnhild säger att plötsliga förändringar i barnets beteende (dålig matlust, orolig sömn, att barnet inte leker, är orolig, aggressiv eller passiv) många gånger kan bero på otrygg omsorgssituation. Vid några tillfällen har hon upplevt barn som har blivit tunnare och nästan slutat att växa. Hon säger att barn kan vara väldigt känsliga för föräldrarnas signaler, duktiga på att tyda kroppsspråk och dölja föräldrarnas problem. Dessutom berättar barnen aldrig historier hemifrån, eftersom de är livrädda för att säga något som kan avslöja hur de har det hemma. Hon beskriver barn som tagit ansvaret och visat en otrolig lojalitet:

Måten barnet sitter og ser ut av vindu omtrent ved hentetid. Kommer pappa i dag, hvordan er pappa i dag... For barnet klarte å se ting hos foreldrene sine. Er pappa ikke helt go' i dag? Da løper barnet ut i garderoben, kledde på seg og forhindret at vi skulle se foreldrene. Men, hvis barna så ut – å ja, nei men i dag er pappa ålreit. Så satte de seg inn, så ville de gjerne vise at "se pappa, kom å se hva jeg har tegnet i dag".

Monika beskriver ett barn som hon upplever som extremt utagerade. Han har få gränser att förhålla sig till och saknar uppföljning från föräldrarna. Syskonen följer honom till och från förskolan. Detta begränsar kontakten med föräldrarna ytterligare, och personalen får heller inte möjlighet att observera relationen mellan barnet och omsorgsgivaren. Hon upplever att han stadigt blir utsatt för tillitsbrott och menar att det har gjort att han saknar tilltro till andra människor. Dessutom fungerar han dåligt språkligt, både på eget modersmål och i norska. Hon beskriver honom som ett "gåtebarn" som ofta överraskar med mer kunskaper än hon trodde han hade. Hon säger att hon ofta undrar över hur han egentligen har det inne i sig själv. I leksituationer blir han lätt utfrysad eller gjort till "klown". Han kan vara aktivt deltagande på det hon kallar för "løpe-herje-lek", men det blir fort väldigt oroligt runt honom. Han blir sällan vald som vän. Ibland säger de andra barnen att han stinker. Hon medger att han ofta antingen blir lite glömd eller att han får mycket negativt på

sig som person både från de vuxna och de andra barnen. Detta upplever hon som skrämmande. Han har lite färdigheter att bygga på:

At det er ikke den ungen du tar på fanget og syns det er koselig og sitte og hygge deg med liksom. Han mangler egentlig den litt sjarmen som de fleste ungene har også.

6.2.3 Varför förekommer omsorgssvikt?

Når foreldre ikke klarer å ta vare på seg selv, så klarer de jo ikke å ta vare på barna sine heller. (Ragnhild)

Alla informanterna pekar på att orsakerna till omsorgssvikt inte är entydiga, men att problemet är komplext. Vilde säger att det handlar om föräldrar som strävar på olika sätt. Anne ger exempel på att problem kan bero på föräldrars missbruk av alkohol och narkotika, tunga skilsmässor eller psykiska problem. Alla informanterna har upplevt att dåligt socialt nätverk kan vara en del av förklaringen. Ragnhild säger att många föräldrar saknar kunskap och goda föräldramodeller:

For det er noen mødre og fedre som ikke kan det. Som ikke har vært i et vanlig hjem selv, ikke har hatt vanlige omsorgspersoner rundt seg. Og som da rett og slett ikke, ikke fordi de ikke vil, ikke fordi de av dårlig vond vilje slår og ødelegger ungene sine. Men fordi de rett og slett ikke kan være foreldre. De vet ikke. De har ikke lært det.

Hon tror att föräldrarnas extrema osäkerhet gör att de gräver sig längre och längre ned i problemen. Rädslan för att misslyckas hindrar dem att söka hjälp, de isolerar sig, får ett dåligt socialt nätverk och hamnar därmed utom räckhåll för stödapparatet som kan erbjuda hjälp och korrigera skevutvecklingen. Anne och Monika säger att vissa föräldrar är omogna, eller har ansvar över så många barn att de inte klarar att hålla översikten. Monika påpekar att det är viktigt att inte dömma folk utifrån enskilda observationer, utan att man måste se på helheten. Hon har upplevt barn som är passiva och lugna p.g.a. understimulering, medans andra barn visar samma beteende som en del av sitt naturliga temperament.

6.2.4 Varför det kan vara svårt att upptäcka barn som utsätts för omsorgssvikt

Syftet med denna uppsats är att se på tidiga signaler och bekymmer i förskolan, som kan indikera omsorgssviktsproblematik. För att förstå problemet bättre har jag även valt att ta med baksidan av problemet. Vad är det som gör personalen osäker? Detta var inte medräknat i intervjuguiden, men är något som alla informanter har pratat om.

Monika pekar på att det är viktig att inte göra ett problem större än det faktiskt är. Hon säger att det kan vara perioder i livet som både barn och föräldrar har det extra svårt. Därför varnar hon för att blanda ihop, att vara i riskzonen och bli stämplad som en dålig omsorgsgivare. Ragnhild har upplevt föräldrar som i perioder har klarat sig bättre, men som plötsligt faller ”ner” igen. Därför tycker hon det är otäckt att ha en vänta-och-se hållning till problem som rammar barnen. Hon visar också till våra förväntningar och hållningar till hur föräldrar bör vara:

De var litt sånn spesielle. De var ikke helt A4. Og så tenker vi da, nei vi må jo ha rom for at alle foreldre ikke skal være helt makne. Men det var noen sånne varselklokker og...som liksom lå der altså...

Både Vilde och Monika säger att lång arbetserfarenhet, är en grund till att de vågar handla utifrån bekymmer. Som ny i fältet menar de att det kan vara svårt att veta vad man ska se efter, när och hur man ska agera.

Du må på en måte bruke noen prøve ganger, dessverre. For å bli trygg nok som voksenperson til å melde. Noe med den tryggheten du har på arbeidsplassen din og at du har folk som stiller opp. At du føler at det du gjør er riktig. Det er ganske tøff psykisk periode. (Monika)

Vilde säger att när hon får en magkänsla på att något inte stämmer så startar hon med en gång. Ragnhild tror att personalen på förskolor önskar det bästa för barnen, men många gånger har för mycket tålamod och överfokuserar på möjligheterna hos föräldrarna. Att de tillägger dem flera goda egenskaper än vad som är realistiskt. Både Ragnhild och Anne har oroat sig för barn, där problemen först blivit synliga när barnet börjat i skolan. De tror att det beror på att skolan ställer högre krav, och att det kanske är mindre fokus på omsorg där. Ragnhild tror också att ”kontantstøtten”

(bidragsordning för hemmavarande föräldrar) har hindrat många barn och familjer från att få hjälp. Hon upplever att pengarna de får för att vara hemma med sina barn, gör att de väljer bort erbjudandet om en förskoleplats.

Tre av informanterna har upplevt familjer som har flyttat p.g.a. att de känner sig hotade eller för att de inte önskar att ta emot hjälp. Ragnhild och Anne berättar att samarbetet mellan bydelarna begränsas av tystnadsplikten.

Vilde nämner att en ny utmaning är arbetet med den ökande andelen flerkulturella familjer som befinner sig i ”gråzonen”:

Jeg tror du dveler lengre. Fordi at språket, det er vanskelig å nå frem, du må ha tolk, du må sette i gang et større apparat. Og så er det vanskelig å vite. Du begynner å lure. Hva på en måte er det som hos dem i deres kultur gjør at de kan gjøre så. Og noen ganger er det galt, for du vet at du skal ikke slå uansett kultur, men du på en måte lurert litt. Du blir litt mer i tvil.

6.3 Personalens framgångssätt vid bekymmer

På frågan om förskolan har speciella strategier vid bekymmer för barn, hänvisar alla informanterna till mer generella beredskapsplaner. När det gäller deras personliga framgångssätt är alla informanter ganska klara på vad de bör göra när de bekymrar sig. De nämner att det är viktigt att personalen står samlad och ger varandra stöd. Ragnhild säger att deras förskola har en regel på att ingen ska gå ensam och vara bekymrad, men föremålet för samarbetet ska vara klart:

Hvis noen på avdelingen ser ting som vekker bekymring hos barnet så skal de selyfølgelig snakke med hverandre om det. Ser du det samme som jeg?...Men, hvis du skal dele bekymringen bare for det at det ikke skal bli så tungt for deg å bære, for da bærer du bare halvparten. Og så deler du det med en kollega eller styrer, og så gjør du ikke noe mer med det. Det syns jeg er å virkelig gjøre en dårlig jobb som barnehagearbeider.

Anne klargör att enbart de som arbetar med barnet bör informeras. Alla informanterna tar upp sitt bekymmer med de andra på avdelningen och med styrer.

Vilde säger att observation av relationen mellan barn-omsorgsgivare och barn-barn är viktigt. På hennes avdelning observerar de alltid grundigt och skriver ner vad de ser. Ragnhild menar det är viktigt med systematisk inhämtning av information, speciellt om saken går vidare till barnevernet. Personalen ska notera när och vad som har hänt när de är bekymrade.

Monika berättar om ”særkontaktsopplegg”, som innebär att alla barn ska bli ”sett” och få positiv uppmärksamhet. Hon upplever att det ofta handlar om att bryta en negativ cirkel som barnet hamnat i. Vilde säger att en vuxen på hennes avdelning aktivt går in och försöker få med barnet i lek, om det är där problemet ligger.

Om informanternas bekymmer för ett barn bekräftas eller förstärks, kontakter de barnevernet. Detta görs via ett anonymt samtal (när de är osäkra) eller genom att sända en bekymringsanmälan (när de har mer konkreta bevis). De försöker få föräldrarna att skriva under på den. Detta är procedurer som alla informanterna följer.

6.3.1 Föräldrasamarbete

Samtliga informanter säger att det är viktigt med tidiga föräldrasamtal. Vid den första samtalen går alla varsamt fram. De informerar föräldrarna om sitt bekymmer för barnet och frågar hur föräldrarna upplever barnet hemma. Monika och Ragnhild säger att systematiska observationer kan användas som konkreta exempel vid föräldrasamtal. Båda berättar att de ofta har konkreta avtal med föräldrar, vad de kan göra hemma och på förskolan för att barnet ska få det bättre. Ragnhild poängterar att det är viktigt att avtala ny samtal för att följa upp barnet och föräldrarna.

Alla informanterna uttrycker att samarbete med föräldrar är helt nödvändigt, och att sättet de förmedlar sitt bekymmer på är avgörande för det vidare samarbetet.

Jeg har aldri møtt foreldre som ikke er glade i barna sine. Og det er et av de beste utgangspunktene vi har. Men vi vet, at når noen kritiserer barnet ditt, det er ingenting som er mer vondt for foreldrene. Så vi må være veldig forsiktig på måten vi sier det. (Ragnhild)

Ragnhild pekar på att det är viktigt att vara öppen och ärlig mot föräldrarna. På det sättet bygger hon upp ett tillitsförhållande. Hon berättar om föräldrar som har varit rasande på henne, men som samtidigt respekterat och accepterat det hon har gjort p.g.a. att hon har varit ärlig hela tiden. Vilde försöker vara klar och tydlig över vad som bekymrar henne, utan att anklaga eller kritisera föräldrarna. Hon säger att tidigare packade hon in sitt bekymmer för barnet mer, men att det sällan ledde till någon uppkläring av problemet.

Monika har upplevt föräldrar som blir överaskade när hon tar upp sitt bekymmer för barnet, och att reaktioner kan komma först vid ett senare tillfälle. När hon fått en god dialog med föräldrarna, har reaktionerna varit mer positiva. Hon säger att hon alltid försöker fokusera på det positiva i mötet med föräldrarna.

Vilde upplever att många föräldrar får ”piggarna ut” med en gång, att de hamnar i en försvarsposition och säger att det inte alltid är så lätt att tackla. Anne har upplevt föräldrar som blir rädda, och tror det kan bero på att deras familjer var i kontakt med barnevernet när de själva var barn. Hon berättar om ett extremt tillfälle där en far rev sönder rapporten hon ville sända till barnevernet, och en släkting till barnet senare ringde och hotade livet på henne.

Alla informanter menar att de alltid försöker stå på sin sak, att de kommer att sända flera bekymringsanmälningar om de fortsätter att bekymra sig. Ragnhild säger att det bästa är naturligtvis om föräldrarna är villiga och motiverade till att ta emot den hjälp som barnet behöver, men när de inte gör det, handlar det om att svika sitt barn. Då menar hon att föräldrar måste tvingas att ta emot hjälp, för barnets skull. Anne säger att man måste handla, men inte överilata:

Man må handle, men man må også handle litt sakte og ikke overilt. Det er viktig og prøve å få med foreldrene på det for da blir det også best for ungen. Vi må gjøre det på en måte som blir best for ungen, men vi må jo ikke somle for mye heller da. Så det er en sånn balansegang.

Samtliga informanter har upplevt föräldrar som också är tacksamma för att få hjälp med sitt barn. Ragnhild säger att hennes bekymmersnivå sänks i mötet med föräldrar som är villiga att arbeta för att finna en lösning för att deras barn ska få det bättre.

Vilde säger att det händer att föräldrar kommer med förklaringar som gör att hon ändrar uppfattning. I ett tillfälle fick hon reda på att ett barn som hon var bekymrad för, hade bott hos en släkting och hon såg det som en förklaring på den något avvikande relationen mellan föräldrarna och barnet. Anne nämner skilsmässor eller flytting som förklaring på barnets avvikande beteende. Ragnhild har upplevt föräldrar som oroar sig för att lämna ifrån sig barnet i förskolan och att det smittar av sig på barnet. När de får prata ut om problemet, har hon sett att barnets beteende har förändrats. I andra tillfällen har hon fått reda på att familjens livssituation har förändrats. Hon visar till att barn är extremt duktiga på att tolka föräldrarnas kroppsspråk, och att de känner av när mamma eller pappa inte mår bra.

De första samtalen tar som regel avdelningsledaren själv, men vid fortsatta bekymmer tycker både Anne och Ragnhild att det är ok att de som styrer tar den tyngsta bördan. Anne förklarar varför:

Noen ganger så har jeg på en måte vært den store stygge ulven. Så har det gått bra nede på avdelingen, at de har hatt et helt ålreit samarbeid de som jobber der nede altså. Så har aggresjonen vært litt på meg.

De menar att det är viktigt för barnet att samarbetet mellan föräldrarna och personalen fungerar konfliktfritt och att det är lättare när den pedagogiska ledaren kan vara mer neutral.

Ragnhild vill gärna fungera som en vägledare för personalen och menar att de kan öva sig på att förmedla och ta emot olika föräldrareaktioner genom rollspel. Monika säger att hon upplever att styrer kan ge konkreta råd (t.ex. att kontakta PPT eller andra instanser). Hon tror att barns problem ibland beror på samarbetsproblem på avdelningen, eller att personalen har låst sig i sin egen tankebana, och då upplever hon styrer som ett gott stöd.

Monika pekar på att föräldrasamtalen med flerkulturella föräldrar kan vara extra utmanande. Språket kan begränsa kommunikationen, och kulturskillnader kan leda till missförstånd. Hon har använt tolk några gånger, men tycker att det är svårt att förmedla goda episoder genom en tredjeperson. Hon har upplevt att samtalen kan låsa sig, för att föräldrarna inte vill prata om problem när en annan person från samma kultur är närvarande.

6.3.2 Personligt engagemang

Den saken som jeg hadde tenkt å melde som jeg aldri meldte, den har jeg på mange måter angret på at jeg ikke meldte. (Monika)

Flera av informanterna beskriver situationer som tyder på att barnen som bekymrar dem, inte begränsas till arbetstiden.

Det er jo de barna man drar med seg hjem å tenker på hele tida og kunne man ha gjort annerledes og hva kunne man ha gjort... (Anne)

Monika har bott granne med föräldrar till barn som hon varit bekymrad för. Hon säger att personalen måste bli duktigare på att sätta gränser för hur mycket de ska engagera sig. Hon menar att förskolan kan stödja och vägleda föräldrar, men att personalen inte ska fungera som psykologer eller specialkuratorer. Vissa fall passar bättre för barnevernet och då är det begränsat för hur mycket förskolan behöver få veta. Hon säger att informationsförmedling mellan instanserna bör begränsas till de uppgifter som är viktiga för att förskolan ska kunna hjälpa och stödja barnet.

6.3.3 Samarbete mellan olika instanser

Informanterna berättar om samarbete med olika instanser. Här nämns skolan, PPT, BUP, helsestasjonen och familjekontor (familjevägledning). Ragnhild säger att samarbete med föräldrar kan underlättas om en utomstående instans kommer in och observerar barnet.

Samtliga informanter berättar om barnevernets samarbetsmöten, där de olika instanserna samarbetar och utväxlar kunskap. Tanken är att få stöd och hjälp när man

känner sig bekymrad för ett barn. Alla saker läggs fram anonymt. Monika beskriver essensen i möterna:

Så gjør det noe med din egen tankegang også, at når du legger det frem så sitter det ganske mange mennesker som gir deg spørsmål, "hvordan fungerer han på det sosiale? hvordan er det med mat?" Og du må svare på en del ting som du kanskje ikke har svart på samtidig. Og du blir sittende der og se i boka di og skrive - han mangler sosial kompetanse, dårlig med språket, dårlig praktisk. Da ser jeg jo at denne saken burde jeg jo gjort noe med. Så det er vel den der at du egentlig får det bekreftet. At du får en støtte fra andre. At du ikke blir stående alene med saken, som gjør at du da går videre. Og det omvendte da. At du kanskje har sagt at "vet du hva, her trur jeg faktisk at du bare kan jobbe litt mer med veiledning. At moren kanskje trenger litt mer støtte og hjelp."

De flesta har goda erfarenheter från samarbetsmöten. För övrigt verkar de vara relativt missförynöjda med samarbetet med barnevernet. Flera av informanterna medger att de dessvärre har väldigt lite tillit till barnevernet, de får för lite uppföljning och dålig information. De vet sällan vad som händer efter att de har lämnat en bekymringsanmälan. Detta till trots att Monika berättar att deras bydel har ett skriftligt avtal om att när förskolorna anmäler en sak till barnevernet, ska de också få veta hur det har gått. Detaljupplysningar är inte det som efterfrågas, men en bekräftelse på om saken följs upp vidare eller inte. Både Vilde och Anne säger att de flera gånger själva tagit kontakt med barnevernet när de inte har hört något.

Informanterna säger att barnevernet menar att förskolorna anmäler för få saker. Både Anne och Ragnhild tror att förskolan ibland väntar för länge med att anmäla en sak, speciellt när de har få konkreta exempel på problemet. Samtidigt uttrycker informanterna en frustration runt att de ofta anmäler utan att få någon respons. Vilde beskriver den osäkerhet som oftast uppstår:

Når man melder, så syns jeg at det hadde vært viktig at fått til et bedre samarbeid. At det hadde gjort det mye lettere for oss at melde. Jeg syns noen ganger at vi har meldt så har vi ikke fått noe tilbake, så lurte vi på gjorde vi noe galt nå, eller er det ikke noen bekymring. Du blir litt mer usikker. Særlig hvis det ikke er så tydelige tegn. Da kan bevege seg ganske lenge i den der sonen der...hva skal vi egentlig gjøre?

Ragnhild säger att samarbete med föräldrar kan bli tuffare om barnevernet väljer att lägga ner saken. Hon skulle önska att barnevernet använde mer tid på utredningar. Monika menar att för tidiga anmälningar till barnevernet kan stoppa upp kommunikationen med föräldrarna. Anne beskriver rädslan för att förstöra tilliten och samarbetet med föräldrarna:

Hvis vi melder en sak som blir henlagt, så tenker vi at vi har laget en røre og kanskje til ingen nytte. Det kan føles sånn. At kanskje samarbeidet hadde vært bedre hvis vi ikke hadde begynt å rote det til.

Informanterna uttrycker samtidigt en klarhet över barnevernets begränsningar. Vilde tror att problemet oftast skylls dålig kapacitet. Monika nämner att föräldrarna måste ta emot hjälp frivillig, eftersom alternativet med tvångsupplägg begränsas kraftigt genom lagen. Ragnhild säger att tystnadsplikten kan upplevas som en barriär eller mur mellan de olika instanserna. Alla kan gå och oro sig lite på var sitt håll, utan att kunna prata om det med varandra. Hon tycker att det är skrämmande, eftersom det går ut över barnet. Hon upplever att ett fåtal föräldrar vill att information om deras barn ska gå vidare till skolan. De vill att barnet ska få chans att starta på nytt, med ”blanka ark”. Ragnhild menar att detta hindrar tillrättaläggning och berövar barnet nyttig hjälp och stöd.

Informanterna säger att de märker att många föräldrar upplever barnevernet som skrämmande, som en instans som tar barnet ifrån föräldrarna. Ragnhild pekar på att det är stor skillnad och lång väg mellan att bekymra sig för ett barn och hämta hjälp från barnevernet, till omsorgsövertagande. Hon har mött föräldrar som behöver hjälp i perioder, bl.a. med praktiska saker, ekonomi och avlastning. Hon irriterar sig över att media ofta förvränger bilden av barnevernets arbete och fokuserar på det negativa. Vilde säger att förskolorna har en viktig uppgift i att förmedla barnevernets arbete till föräldrarna. Monika pekar på att arbetet med personalens egen hållning till barnevernet måste ha förstaprioritet:

Jeg også sitter jo med den at barnevernet er farlig på en måte. Det er jo den vi egentlig er oppvokst med. Men når du ser at det ikke fungerer, så er det veldig vanskelig å anbefale folk, man veit jo at det er tøft for foreldre å komme i den situasjonen.

6.4 Förebyggande arbete

Når du får ungen så liten, da kan du på en måte bygge opp en grunnmur, og det er da du kan gjøre mest. (Anne)

Samtlige informanter är eniga om att ju tidigare man kommer in och ger stöd och hjälp till barn som väcker bekymmer, desto bättre. Anne säger att hon tror att det blir svårare att reparera skadorna, när barnet får leva med omsorgssvikt över längre tid. Vilde tror att de barn som inte fångas upp tidigt, kan få både emotionella och sociala problem i framtiden, och menar därför att det är mycket viktigt att reagera på magkänslan vid bekymmer för ett barn. Monika är enig:

En av grunnene virkelig til at jeg meldte, var at jeg så at barnet var fryktelig engstelig. Og jeg er ganske sikker på at den gutten kommer at få psykiske problemer. Jeg hadde vært veldig veldig overaska hvis jeg møter han som 25 åring som en trygg og stabil ung mann. Det har jeg dessverre ingen tro på. Han var overbeskyttet.

Monika pekar på att barn tillbringar mycket av sin vakna tid på förskolan. Därför är hon bestämd på att de ska sätta gränser, men samtidigt ge positiv uppmuntran åt barnen. Hon tror att detta kan vara ett sätt att bryta en negativ cirkel för barnet. Ragnhild berättar om erfarenheter från samarbete med barnevernet, om barn som alltid har positiva upplevelser och historier från förskolan att berätta om, även om deras hemmasituation inte varit så god.

7. Diskussion

I detta kapitlet analyseras och tolkas det empiriska datamaterialet. Intervjuerna diskuteras och sammanliknas med aktuell teori och forskning.

7.1 Att vara bekymrad för barn

I teorin förklaras bekymmer med diffusa begrepp, som oro, ovisshet, osäkerhet och otydlighet (Hansen 2002, Lundén 2004). Oro och osäkerhet präglar också informanternas arbete med barn som väcker bekymmer. De beskriver barnets uttryck i förhållande till normalutveckling eller som avvikande beteende t.ex. ovanligt ledsna, stilla, aktiva, problem i leksituationer, utagerande och aggressiva eller rädda och ängsliga. Detta kan tolkas som det Breidvik (2003) kallar för indikationsbeteende. Barnets problem kan vara mer eller mindre synligt, men det är oansett viktigt att personalen uppmärksammar varningssignalerna. Barnen behöver bekräftelse på att vuxna ser deras behov. Enligt Sagbakken (2001) är barn som väcker bekymmer i förskolan, de som inte passar in i våra normer för acceptabelt beteende. Hon uppmärksammar oss på hur viktigt det är att inte betrakta barns beteende som egenskaper, men som konsekvenser av tidigare erfarenheter, som kan påverkas och förändras. Barnets beteende kan vara en funktionell överlevnadsstrategi i förhållande till hemmasituationen, men tillvaratar i liten grad deras behov för utveckling och läring.

Ragnhild och Vilde ger exempel på olika typer av omsorgssvikt (fysisk, psykisk och sexuell), och menar att vissa typer kan vara lättare att upptäcka. Det gäller i stort sett de tillfällen där konsekvenserna är mer explicita och synliga (t.ex. alkohol- eller narkotikapåverkade föräldrar, blåmärken). Anne och Vilde beskriver omsorgssvikt som något mer konkret än bekymmer. Detta samsvarar med Lundéns (1998) teoretiska skillnad mellan att oroa sig, tro eller veta att barnet far illa. När deras bekymmer täcker flera områden, anser de oron som förstärkt.

Informanternas beskrivningar kan tolkas som att omsorgssvikt är bekymmer som har skridit över till ett högre nivå. Situationen kan starta med en diffus oro som över tid visar sig handla om allvarlig omsorgssvikt. Andra gånger sänks informanternas bekymmer, p.g.a. föräldrars samarbetsvilja eller alternativa orsaksförklaringar som gör att de ändrar uppfattning. Det är skillnad på alternativa förklaringar och bortförklaringar. Det är viktigt att vara klar över att t.ex. samlivsproblem kan vara en förklaring på barnets beteendeproblem, men att det inte nödvändigtvis utesluter att barnet också utsätts för omsorgssvikt. Här bekräftas den svåra balansgången mellan bekymmer och omsorgssvikt. Bekymmer kan variera i stor grad och ändra sig över tid. Ibland leder bekymmer till en stor barnevernssak, i andra tillfällen kan problemet lösas sig med relativt enkla tilltag.

7.1.1 Bekymmer i förhållande till relationen

Tre av informanterna säger att de observerar föräldrars beteende och samhandling med barnet, eftersom detta kan vara en viktig indikation för bekymmer angående omsorgssvikt. Monika, Vilde och Ragnhild ser på föräldrarnas responser (undvikande, dåliga ursäkter m.m.), frånvaro av engagemanget och ovilja till att samarbeta med förskolan som bekymmersamt. Ragnhild menar att tryggheten ofta saknas och att barnet inte visar preferenser till föräldrarna, utan odiskriminerat söker sig till vem som helst. Detta kan tolkas som att barnet har en otrygg anknytning till omsorgsgivaren (kategori A - Ainsworth et al. 1978). Ragnhild beskriver andra tillfällen där barn visar extrem förtvivlan när omsorgsgivaren går, eller barn som försöker kontrollera föräldrarna och har ett extremt behov av att vara nära dem. Detta ger indikationer på det som Main et al. (1981, 1986) beskriver som otrygg oorganiserad/desorienterad anknytning, eller alternativt otrygg anknytning (kategori C) i Ainsworth et al. (1978) klassificering. Monikas beskrivning av ett extremt ängsligt barn, är ett annat exempel som kan passa in under klassificering av barn med otrygg anknytning.

Personalens teorigrundlag och förståelse av problem får betydelse för hur de möter och samarbetar med föräldrar. Den avspeglas även i deras verbala och non-verbala uttryck för barnet (Hansen 2002). Med tanke på att alla informanterna har arbetat i fältet en lång period, bygger deras yrkesmässiga värderingar antagligen i stor grad på praktiska erfarenheter. Både Vilde och Monika nämner erfarenhet som grunden till att de vågar handla i situationer som de tidigare känt sig osäkra i.

7.1.2 Leksituationer

Breidvik (2003) omtalar barn som utsätts för omsorgssvikt som relationsskadade barn. Forskningen har visat att omsorgssvikt kan leda till s.k. problembeteenden som t.ex. utagering, impulsivitet, koncentrationsproblem, konfliktfyllt beteende eller emotionella problem, som t.ex. ångest. Det gör att barnen lätt blir opopulära bland lek-kamrater och faller utanför leken. Barnen saknar ofta tillit eller visar överdriven tillit till andra personer. Dessutom verkar de sakna en förståelse av lekens sociala system (Kaplan et al. 1999, Lind 2000, Tetzchner 2001). Ragnhild nämner sömnproblem, som kan vara tecken på en konstant förhöjd beredskap mot fara. Vildes beskrivning av en flickas "ledsna ögon" och dåliga aptit, kan vara en indikation på depression. Monika beskriver några barn som mycket rädda och ängsliga. Detta kan hindra dem i lek. Ett annat barn visar andra problem: få gränser att förhålla sig till, extremt utagerande och att det blir fort oroligt runt honom. Det gör honom opopulär bland jämnåriga. Detta är ett barn som verkar sakna beskyddande faktorer (se 3.1, "resiliens"). Förskolans utfodring blir att finna några färdigheter att bygga på, så att han får uppleva kunnande på ett område som man kan bygga vidare på. Barnets "løpe-herje-lek" kan vittna om problem med koncentration och impulsivitet, men kan också innebära att barnet har andra tilläggsproblem. Individuella skillnader i problembeteende ökar risken för misstolkning och feldiagnostisering. AD/HD kan t.ex. ha liknande symptom som omsorgssvikt, men det ena problemet behöver inte utesluta det andra. Tilläggsproblem kan leda till ökad risk för negativa responser från omgivningen och samhandlingsproblem.

Relationsskadade barns problembeteende kan tolkas sammanfallande med studier om otrygg anknytning (Main et al. 1981, 1986, Tetzchner 2001), modellinlärning, social interaktionsteori och dålig social kompetens (Ogden 2002). Genom svag eller otrygg anknytning kan barnet ha dåligare förutsättning för att bilda nya relationer (Tetzchner 2001). De saknar erfarenheter av att knyta känslomässiga band till andra människor. Barnets problembeteende förstärks i möte med andra barn och vuxna i förskolan. Omgivningen misstolkar barnets beteende (Sagbakken 2001), samtidigt som barnen själva ofta misstolkar omgivningens signaler (Cleaver et al. 1995), p.g.a. negativt präglade inre arbetsmodeller (Killèn 2004). Detta bekräftar Monika, genom berättelsen om ett barn med lite positiva egenskaper att bygga på. Barnet får mycket negativ uppmärksamhet, och hon tror att han har hamnat i en negativ cirkel. Detta kan medföra en dubbel risk för negativ utveckling. Barnens problem gör dem extra disponibla för ytterligare problem. Riskfaktorer är kumulativa, d.v.s. om riskfaktorerna ackumuleras, ökar risken för utvecklingsskador dramatiskt (Ursin 1982, Werner 1989). Barnens lärdomspotensial begränsas genom den negativa cirkeln de hamnat i, med ömsesidiga missförstånd. Misstolkningar och saknad kunskap om sociala strukturer, kan bero på frånvaro av goda rollmodeller, och att de genom en ostrukturerad vardag inte fått lära vilka förväntningar de kan ha till olika situationer (Lind 2000, Sagbakken 2001). Deras beteendeproblem och dåliga sociala kompetens gör att de stängs ute från en viktig arena (lek och samhandling med jämngamla), som skulle ha gett dem möjlighet att få nya positiva erfarenheter och kunde vara med på att bryta den negativa cirkeln. Rammeplanen framhäver att det är viktigt med ansvariga vuxna som följer upp barnen, för att förebygga vidare problem. Vilde visar till operationalisering av detta, genom att bekräfta att en vuxen aktivt blir med och hjälper barnet in i leken. I Monikas förskola arbetar de med "særkontaktsopplegg". Det kan vara ett sätt att bryta den negativa cirkel, genom att ge barnen positiv uppmärksamhet och en ny chans att få nödvändiga erfarenheter i samhandling med andra.

7.2 Varför förekommer omsorgssvikt?

Alla informanter är eniga om att orsakerna till omsorgssvikt inte är entydiga, men att problemet är komplext. Detta stämmer överens med Belskys transaktionsmodell, som ser på omsorgssvikt som ett social-psykologiskt fenomen med multipla orsakssammanhang (Belsky 1980). Anne och Ragnhild pratar om föräldrar med alkohol- och narkotikaproblem eller mentala problem, som varken klarar att ta vara på sig själva eller sina barn. Ragnhild pekar på att vissa föräldrar saknar kunskap och goda föräldramodeller. Monika upplever några föräldrar som överbemannade eller omogna för rollen som omsorgsgivare (jfr. *det ontogenetiska nivå*, Belsky 1980). Forskningen visar att detta kan göra att föräldrar blir psykologiskt otillgängliga för barnen (Egeland et al. 1981). Föräldrars egna problem gör att de inte ser barnets behov. De kan utsätta barnet för ångest och instabilitet, ha ett ambivalent handlingsmönster mot barnet eller påföra barnet negativa egenskaper. De försöker ofta dölja sina problem genom lögn och förnekelse (Cleaver et al. 2000, Killèn 2004). Exempel på detta får vi genom att tolka informanternas beskrivningar av varningssignaler, t.ex. ledsna och nedstämda barn, föräldrars saknade intresse för barnet (Vilde), barnet är onaturligt trött (Anne), plötsliga förändringar i barnets beteende, föräldrars motsägande historier och ursäkter, barnet växer dåligt (Ragnhild), barnets gränslösa eller ängsliga beteende och dåliga tilltro till andra människor (Monika).

Föräldrars problem och omsorgskapacitet får konsekvenser för deras samspel med barnet. Barnets individuella egenskaper kan också försvåra samhandlingen (jfr. *mikrosystemnivå* Belsky 1980). Exakt hur de olika faktorer påverkar varandra och vilka konsekvenser detta får är svårt att veta (Broberg 2005). Detta ger Monika exempel på när hon visar att vi inte kan veta om barnets temperament (t.ex. passivitet) är en konsekvens av omsorgssvikt eller en del av barnets naturliga temperament.

Enligt social läringsteori kan omsorgssvikt föras vidare till nästa generation (Bowlby 1973, jfr. *exosystemnivå* Belsky 1980). Det beror på att föräldrarna fungerar

som rollmodeller i barnets lärningsprocess (Cleaver et al 2000). Föräldrarnas inre arbetsmodeller leder dem i rollen som omsorgsgivare, och deras hållningar förs vidare över på barnet (Killèn 2004). Ragnhild, Monika och Vilde nämner att många familjer har ett dåligt socialt nätverk. Detta kan vara orsaken till, men också vara med på att upprätthålla omsorgssvikt. Forskningsstudier förklarar dåligt socialt nätverk som en konsekvens av föräldrarnas egna erfarenheter eller dåliga sociala kompetens (Belsky 1980). Ragnhild förstärker denna teori genom att visa att lite kunskap ofta leder till osäkerhet, som gör att föräldrarna gräver sig längre och längre ner i problemet. Hon menar att det samma ofta gäller för föräldrar som väljer att gå hemma med kontantstøtte istället för att ha barnen i förskolan. Risken för att familjen isolerar sig ökar, samtidigt som chansen för att få hjälp och stöd minskar. Belsky (1980) menar att familjer som saknar socialt nätverk, också saknar goda rollmodeller som kan vägleda dem i rollen som omsorgsgivare. Rammeplan visar att förskolan kan fungera som en alternativ rollmodell både för barnen och föräldrarna.

Belsky (1980) menar att omsorgssvikt delvis kan förklaras utifrån samhällets kulturella och sociala hållningar (*makrosystemnivå*). Personal på förskolor har Rammeplan och lagverket (Barnehaageloven) att förhålla sig till. Det kan ses som en mall för deras värdering av vad som är tillräckligt god omsorg. Vilde riktar sökljuset mot den ökande andelen av flerkulturella barn i förskolorna. Hennes upplevelser visar att kulturella skillnader gör det svårt att veta innaför vilka referensramar föräldrarnas och barnens beteende bör tolkas. Detta är en ny och spännande utmaning som denna uppsats inte hade som utgångspunkt att undersöka. Föräldrar från andra kulturer kan ha annorlunda inre arbetsmodeller och värdesätta andra aspekter vid föräldrarollen och uppfostran av barn. Ragnhild pekar på att det är viktigt att vara flexibel och lämna utrymme för att alla familjer är olika. Kanske är det så att rädslan för att stämpla folk p.g.a. etnisitet, gör att pedagoger ibland är mer flexibla och accepterar mer som normalt, än vad som är förmånligt i förhållande till barnets välfärd. Kulturskillnader får inte bli en ursäkt för dålig omsorg. Vidare diskussioner runt denna utmaning är viktig bl.a. för att göra pedagoger trygga nog till att våga handla i situationer som väcker deras bekymmer.

Identifiering av orsakssammanhang vid familjeproblem måste användas konstruktivt, som ett redskap för att utforma interventioner och för att ge extra stöd till familjen och barnet. Orsakssammanhang bör ses som de riskfaktorer de är, vilket innebär att betydelsen av dem inte får överdrivas. Föräldrar får inte stigmatiseras utifrån enskilda riskfaktorer. Monika och Ragnhild visar att det är viktigt att inte dömma folk utifrån enskilda observationer, utan att ta hänsyn till helheten.

7.3 Varför det kan vara svårt att upptäcka barn som utsätts för omsorgssvikt

Alla informanter menar att omsorgssvikt är när barnet inte får tillräckligt god omsorg, men vad innebär egentligen detta? Vad innebär det att vara en tillräckligt god omsorgsgivare?

Monika pekar på faran med att göra problem större än de är. Ragnhild varnar för att vänta och avvakta problemet för länge. Anne bekräftar att balansgången mellan att handla med hänsyn till barnets bästa och att överila, är svår. Stor grad av osäkerhet hos personalen, kan utsätta eventuella tilltag. Stora krav på personlig värderingsförmåga, kan innebära att dåliga erfarenheter från en situation i värsta fall leder till att personalen inte anmäler nästa gång (Lundén 2004). Monika och Vilde visar på lång arbetserfarenhet, som en viktig grund för att våga handla i situationer som bekymrar dem.

Att värdera omsorgen till ett barn kan upplevas som en psykisk belastning. Detta är något som alla informanterna ger uttryck för. Det kan vara en grund till att problem utsätts. Om belastningen blir för stor sätts kroppen i beredskap genom överlevnadsstrategier. Det kan få följder i överidentifiering, handlingsförlamning, distansering och bagatellisering eller ge en skev bild av problemet (Killén 1996, 2004). Det får konsekvenser för alla involverade, inte minst för barnet. Ragnhild tror att förskolepersonal kan ha för mycket tålamod och överfokusera på möjligheterna. Det kan tolkas som en slags överidentifiering med föräldrarna eller bagatellisering av

deras problem. Monikas viktläggning av trygghet och erfarenhet i arbetsrollen, kan tolkas som att bagatellisering kan vara en omedveten handling eller konsekvens av lite erfarenheter runt liknande situationer.

Barnets beteendeändring kan vara otydlig och bero på något annat än omsorgssvikt (informanterna ger exempel som skilsmässa eller flyttning). Orsaken kan vara att barn utvecklas fort och att det är stora individuella skillnaderna när det gäller påverkan av olika upplevelser (Borge 1991, Lundén 2004). Resiliensforskning visar att beskyddande faktorer kan göra att barnet klarar sig förhållandevis bra, utan att ta skada av omsorgssvikt i hemmet (Werner 1989). Samtidigt vet vi att även om barnet inte visar tecken på skada, behöver det inte betyda att det inte påverkats. Effekterna kan komma i efterkant, ibland som följd av en utlösande faktor (Borge 1991, Lind 2000). Anne och Ragnhild visar att problem kan bli synliga först när barnet börjar på skolan, där det ställs högre krav. Därför bör vi vara försiktiga med att tolka frånvaron av problembeteende, till att barnet inte har tagit skada. Det kan hända att problem kommer först när barnet återigen frånrövas den trygghet och alternativa anknytningsperson som förskolläraren har representerat.

Det kan vara svårt att veta om barnets mästrar situationen p.g.a. beskyddande faktorer. Är det barnets temperament och individuella egenskaper som gör att det inte påverkas så kraftigt, eller är det överlevnadsstrategier som gör problemet mindre synligt. Misstolkning av barnets kapacitet, kan få allvarliga följder för välfärd och utveckling. Forskning visar att barn dessutom är duktiga på att hemlighetshålla familjens problem, visa en extrem lojalitet mot föräldrar eller hypersensitivitet i förhållande till vuxnas krav och förväntningar, men att det går på bekostning av att barnets egna känslor och behov undertrycks (Cederström 1990, Killén 1996, Cloke 2003). Detta beskriver också Ragnhild. Hon berättar om barn som är mycket uppmärksamma och duktiga på att tolka föräldrarnas beteende, humör och mentala tillstånd, och att de handlar och anpassar sig därefter. De är försiktiga med att avslöja hemmasituationen, och berättar därför aldrig om erfarenheter hemifrån. Detta kan vara tecken på det kontrollbeteende som forskningen visar är typiskt hos barn med

otrygg anknytning (Main et al. 1981, 1986, Tetzchner 2001). Barn som är vana att bli avvisade, kan ha lärt att dämpa sina känslomässiga uttryck för att uppnå omsorg (Lind 2000, Lundèn 2004). Sagbakken (2001) refererar till dem som ”de stilla barnen”, som är duktiga på att göra sig osynliga och som därför lätt glöms bort.

Tre av informanterna har upplevt omfattande problem med att familjer flyttar när de känner sig hotade. Det verkar som föräldrarna flyr från problemen, och tystnadplikten ger dem full rätt till det. Den norska Forvaltningsloven fastställer att tystnadsplikt gäller mellan olika instanser i olika bydelar och kommuner (Barnehageloven § 20). Det innebär att ingen har rätt till insyn i familjens problem utan föräldrarnas samtycke. Det kan tolkas som ett föräldraperspektiv, som ser barnets bästa utifrån vad föräldrarna anser är riktigt. Det ger föräldrarna möjligheten att starta på nytt, medans barnen måste fortsätta att leva i en dålig eller osäker omsorgssituation.

Lundèn et al. (2003) menar att många inte förknippar känslomässig otillgänglighet med omsorgssvikt. Det avspeglar ett gammaldags tankesätt, med omsorgssvikt som fysisk misshandel. Informanterna i min undersökning verkar dock klara över att den psykiska delen av omsorgsvikten är minst lika viktig att uppmärksamma.

7.4 Påverkan av omsorgssvikt med tanke på barnets psykosociala utveckling

Omsorgssvikt är en belastande livssituation som över tid som kan leda till psykosociala problem bestående av psykiskt lidande (Cederström 1990, Kaplan 1999, Breidvik 2003), kognitiva, språkliga, intellektuella och emotionella problem (Cleaver et al. 2000, Killèn et al 2003, 2004, 2005), men också motoriska och organiska skador (Ursin 1982, Lind 2000). Psykosociala problem uppstår oftast av en relativt sammansatt problematik och därför bör utredning bygga på en helhetsvärdering (Borge 1991). Denna undersökning visar att barn alla redan i förskoleåldern kan visa tecken på psykosociala problem, t.ex. ångest och sociala problem som i denna åldern speciellt visas i leksituationer.

När omsorgsgivaren inte är fysiskt eller psykisk tillgänglig för barnet, saknar barnet essentiella erfarenheter för läring, bl.a. utforskande, uppmuntran och stimulering. Därför får omsorgssvikt också konsekvenser för lärningsprocesser. Barnets emotionella utveckling lärs genom samhandling med andra och genom goda rollmodeller. Barn som saknar en trygg anknytning till omsorgsgivaren och som saknar positiva upplevelser av sig själv i relation med andra, kan få en negativ spegelbild av sig själv. Följderna av detta ses i deras förväntningar till och relationer med andra människor (t.ex. barnens problem i lek). Många barn mister tro på att de själva kan påverka sin omgivning (Skaalvik et al. 1998, Lind 2000, Sagbakken 2001, Killèn 2004, Lundèn 2004). Rammeplanen framhäver att förskolan ska arbeta med att förstärka självbild och social kompetens.

Barn som utsätts för omsorgssvikt tar ofta på sig för mycket ansvar i förhållande till ålder och utvecklingsnivå (Cleaver et al. 2000, Lind 2000). Det är viktigt att lägga tillräkta för en positiv utveckling för barnet, men de måste också få lov att vara barn i nuet. Barndommen har ett egenvärde och denna period kan de aldrig få igen senare.

7.5 Förskolans framgångssätt vid bekymmer

Informanterna menar att det är viktigt att känna att de får stöd från de andra på arbetsplatsen när de är bekymrade för ett barn. Samtidigt är de klara på att detta måste ske med hänsyn till tystnadsplikten, där barnets bästa bör stå i fokus.

7.5.1 Föräldrasamarbete

Idag vet vi att hjälp till föräldrar är hjälp till barnen. Därför bör förskolan också fokusera på att ge råd, stöd och vägledning i de tillfällen där relationen mellan omsorgsgivare och barn är negativt laddad. Förskolorna bör behålla barnperspektivet, men också arbeta med att stödja och vägleda föräldrarna. Den pedagogiska personalen ska kunna ha en vägledande roll för föräldrarna och bistå dem i omsorgen och uppfostran (Rammeplan). Detta kräver insikt och kunskap i

rådgivningsfärdigheter (Johannessen et al. 2001). Två av informanterna har vidareutbildning i rådgivning och innovation, men stort sett verkar deras kunskaper om samtalsmetoder bygga på tidigare arbetserfarenheter. Kanske borde rådgivning vara mer viktligt i förskolläraryrket, än den är idag. Studiehåndbok för 2005-2006, visar att de har relativt lite litteratur på området. Vägledning av personal och vägledning till föräldrar ställer krav på olika kompetenser. Mer kunskap om rådgivning, kunde kanske göra personal på förskolor tryggare i sin arbetsroll och tydligare vid bekymmer för barn.

Föräldrar som inte ger barnet den omsorg de behöver, är ofta osäkra i rollen som omsorgsgivare (Sagbakken 2001). Ragnhild hänvisar till saknad kunskap om barnuppfostran. Det är viktigt att inte förstöra den självförtroende som finns kvar. Förskolan bör ge osäkra föräldrar en känsla av kunnande, genom att styrka föräldrakompetensen och på så sätt hjälpa barnet till en bättre uppväxt (Sagbakken et al. 1993). Monika visar att detta kan göras genom att fokusera på det positiva i mötet med föräldrarna. Personalen kan t.ex. berömma barnet inför föräldrarna eller berätta om barnets bidrag i gemensamma trevliga upplevelser. Detta framkallar gärna positiva stolthetskänslor hos omsorgsgivaren.

Rammeplanen framhäver att ett gott samarbetet ska bygga på en ömsesidig förståelse och respekt. Hansen (2002) menar att när föräldrar blir bemötta med omsorg och värme, och får känsla av att bli sett, hört och förstått, öppnar det för kommunikation och samarbete. Informanterna förmedlar att de är öppna och respekterar föräldrarnas synpunkter, genom att alla vid de första samtalen vill höra föräldrarnas upplevelser av barnet i hemmet. Alla informanterna anser att det är viktigt med en tidig kontaktetablering med omsorgsgivaren, men uttrycker att det kan vara svårt att komma i dialog med föräldrar till barn som bekymrar dem. Föräldrarna är sårbara och hamnar lätt i en försvarsroll när de upplever att deras omsorgsroll värderas. Cleaver et al. (1995) och Kokkersvold (2002) menar att det måste ses som en normal reaktion på en onormal situation. Förnekelse av problem kan vara en strategi som ger föräldrar extra tid att finna ut hur de skal förhålla sig till personalens bekymmer. Många gånger

är föräldrar rädda för att mista omsorgen om sitt barn (Hansen 2002). Detta bekräftar informanterna. Vilde upplever föräldrars försvarspositioner, genom att de får ”piggarna ut” med en gång. Monika har upplevt föräldrar som blir överaskade och där reaktionerna kommer i efterhand. Anne menar att några föräldrars reaktioner präglas av en rädsla som kommer av att deras familjer tidigare har varit i kontakt med barnevernet, när de själva var barn. Informanterna ger uttryck för att sättet de förmedlar sitt bekymmer på, till stor del avgör det vidare samarbetet. De måste gå varsamt fram så att kommunikationen inte låser sig. Ragnhild säger att det är viktigt att vara öppen och ärlig för att skapa ett tillitsförhållande. Vilde menar att det är viktigt att vara klar och tydlig. Hon tillägger att föräldrasamtalen med flerkulturella föräldrar, kan vara extra utmanande. Användning av tolk, d.v.s. att prata genom en tredje person, kan fungera som en spärr i kommunikationen.

Anne och Ragnhild menar att det är viktigt för barnet att samarbetet mellan föräldrar och personal fungerar konfliktfritt. Det är lättare när avdelningsledaren kan vara mer neutral. Här visas en förståelse av personalens indirekta påverkan på barnet (Borge 1991). Ett bra samarbete mellan personalen på förskolan och föräldrarna är viktigt för att barnet inte ska hamna i en solidaritetskonflikt (Lind 2000).

Monika har upplevt föräldrar som missbrukar förskolan som socialkontor och personalen som psykologer. Detta kan tolkas som ett uttryck för föräldrarnas behov av assistans och stöd i uppfostran. Lind (2000) visar att omsorgsgivare kan ha samma omsorgsbehov som barn. Förskolan kan kanske täcka föräldrarnas behov av hjälp innanför sina gränser och ramar, genom att visa sensitivitet för deras behov och innlevelse i deras situation och genom att bekräfta att man förstår dem. Genom att hjälpa föräldrarna kan de också hjälpa barnet till en bättre uppväxtmiljö. Samtidigt är det viktigt som Monika säger, att de måste sätta gränser för det arbete som förskolan ska utföra. Det blir en balans mellan att skapa legitimitet som ansvarsfull pedagog, men också att fungera som en medmänniska. Förskolan har det pedagogiska ansvaret för barnet (Rammeplan). Vid allvarliga bekymmer måste barnevernet kontaktas.

7.5.2 Samarbete mellan olika instanser

Informanterna berättar om samarbete med skolor, PPT, BUP, helsestasjon och familjekontor. Ragnhild säger att en utomstående, mer neutral instans kan hjälpa till genom observationer, och underlätta samarbete mellan föräldrar och förskolan. Dålig tillit, lite uppföljning och dålig information kan tolkas som om informanterna har en negativ uppfattning av barnevernet. Det kan verka som om de uppfattar att denna instans värnar mer om föräldrar, än om barn. Ett samarbetsproblem verkar bestå av att barnevernet tycker att förskolorna anmäler för få fall (Sagbakken et al. 1993, Killèn 2004), medans informanterna själva upplever att de anmäler men inte får någon respons. Bekymringsanmälningar ska sändas till barnevernet när personalen på förskolor har grund till att tro att ett barn blir misshandlad eller utsätts för allvarlig omsorgssvikt (Barnehageloven §22, Barnevernsloven §4). Denna föreskrift står öppen för tolkning. När är det grund nog till att tro att barnet far illa? Var går gränsen? Detta präglas av en stor grad av osäkerhet. Definitionsproblematiken visar stora oenigheter angående kriterier för vad omsorgssvikt innebär.

Vilde och Ragnhild menar att systematiska observationer underlättar samarbetet med barnevernet, det ger dem något konkret att bygga sin utredning på. Konkreta exempel finns inte alltid tillgängliga, det är en del av problematiken med bekymmer för barns omsorgssituation. Som tidigare nämnt kan barns problem vara mer eller mindre osynliga för omgivningen (Breidvik 2003). Egeland et al. (1985) forskningsstudie visar att även om omsorgssvikten inte anses så allvarlig att det utlöser ingrepp från barnevernet, kan det få stora konsekvenser för det enskilda barnet genom olika former för utvecklingsstörningar (Claussen et al. 1991). Om barnevernet ställer för höga krav till konkreta bevis, så kan personalen gå länge och vara bekymrade utan att barnets problem fångas upp ordentligt. Samtidigt bör man undvika att föräldrars omsorgsförmåga värderas i onödan eller att samarbetet och kommunikationen låser sig p.g.a. felaktiga anklagningar.

Underrapportering kan ha sammanhang med obehaget som förknippas med att medvetandegöra det bekymmer som man känner för ett barn och att ta upp problemet

med föräldrarna. Den psykiska belastningen och osäkerheten i arbetet runt barn som väcker bekymmer, kan kompenseras genom stöd och samarbete med andra instanser. Informanterna berättar om samarbetsmöten där de kan utväxla kunskaper och erfarenheter anonymt. Möterna kan tänkas fungera som en kvalitetssäkring för relevansen av personalens bekymmersnivå, samt vara ett stöd och en trygghet som gör att personalen vågar agera.

Ragnhild berättar att många föräldrar önskar att deras barn ska få starta om på nytt med ”blanka ark”. Det hindrar samarbetet mellan instanserna, eftersom de är pålagt tystnadsplikt. Hon menar att tystnadsplikten kan upplevas som en mur mellan de olika instanserna. Ragnhild pekar på att olika instanser kan gå med små bekymmer utan att få utväxla information. Ett bättre samarbete hade kunnat hjälpa barnen genom extra stöd och tidigare hjälpinsatser. Det verkar som om informanterna önskar en öppnare dialog, men att de inte vill ha mer information än vad som är nödvändigt för att de ska kunna hjälpa och stödja barnen.

Informanternas upplevelser av föräldrarnas rädsla för barnevernet, visar att de har ett utmanande jobb i arbetet med att förändra hållningar. Ett bättre samarbete mellan förskolan och barnevernet efterfrågas, samtidigt som förskolan har ett ansvar i att förmedla en positiv bild av den hjälp och stöd som barnevernet har att erbjuda familjer som strävar med omsorgen.

7.6 Förebyggande arbete

Det gamla synsättet av barnet som en *tabula rasa* (d.v.s. en blank tavla utan påverkningskraft på omgivningen) kunde leda till onödiga skuldkänslor hos föräldrar som inte bemästrade omsorgsrollen. Idag vet vi att barn utvecklar sig i relation med andra och att vi påverkar varandra i samhandlingsprocesser. Olika omständigheter kan försvåra interaktionen och samspelet i familjen (Thomas et al. 1977). Ragnhild klargör detta genom att visa att föräldrar ofta vill det bästa för sitt barn, men att de inte vet hur de ska få till det. Omsorg är en uppgift som kan läras.

Sagbakken (2001) menar det är viktigt att inte betrakta omsorgssvikt som ett konstant fenomen, men som en relation som kan påverkas. Det samsvarar med transaktionsförståelsen (Belsky 1980), och öppnar för att stora förändringar är möjliga. Kokkersvold (2002) pekar på att hjälp och stöd måste bygga på en förståelse av att barnet ofta visar normala reaktioner på onormala stress-situationer, och att det är viktigt att få en förståelse av hela barnets livssituation. Annars kan det leda till misstolkningar och feldiagnostisering och att onödiga eller otillräckliga resurser sätts in (Kokkersvold 2002). Ragnhild visar att barnets avvikande beteende kan vara en varningssignal. Detta bör alltid utlösa personalens bekymmer.

Informanterna är eniga om tidig intervention är viktigt för att motverka ytterligare problem för barnen i framtiden. Monika menar att förskolan ska vara en arena där barnen kan få positiva upplevelser. Många barn spenderar den största delen av sin vakna tid här. Personalens insats kan vara med att bryta den negativa utvecklingen för barnet och familjen. Barnen är beroende av aktiva vuxna som ser och förstår dem, och som kan hjälpa dem i samspelsproblem med andra barn. Om förskolan ska fungera som en kompensation i omsorgen, och personalen som alternativ anknytningsperson, måste de kunna erbjuda barnet en förutsägbar miljö, upplevelser av att bli accepterad och betydelsefull (Sagbakken 2001). Stora utskiftningar av personal i förskolor, försvårar en stabil miljö för barnen.

Tetzchner (2001) visar till forskning som tyder på att den grundläggande anknytningsperioden är över när barnet är 3-4 år. Borge (1991) visar att hälften av barnen som har psykosociala problem i 2-4 års ålder, fortfarande har problem när de börjar i skolan. Detta talar för att vi inte har tid att vänta-och-se, vi kan inte ta chansen att samhandlingen ska bli mer positiv över tiden. Barns avvikande beteende kan vara uttryck för en stagniserad negativ samhandlingsprocess, d.v.s. långvariga konflikter mellan barnet och omsorgsgivaren. Killèn (2004) menar att välja att inte göra något åt ett bekymmer, också är att ta ett val. Det är att svika både barnet och föräldrarna.

8. Avslutning

8.1 Barns välfärd - ett gemensamt ansvar

Värdering av kvaliteten på den omsorg föräldrar ger sina barn, är en svår uppgift. Tecken på bekymmer för ett barn kan vara svårt att uttrycka explicit, problemet är inte alltid synligt för omgivningen. Informanterna visar att detta speciellt gäller för barn i ”gråzonen”, de kan gå med en diffus oro i lång tid före eventuell omsorgssvikt kan konstateras. Balansgången mellan bekymmer och omsorgssvikt, och vad som är god respektive dålig omsorg, försvåras av definitionsproblematik men också av kulturella skillnader och normer. Mycket tyder på att omsorgssvikt handlar om frånvaro av trygg relation mellan barnet och omsorgsgivaren. Barnet behöver en trygg anknytning och en stabil miljö, för att utveckla goda inre arbetsmodeller, som ska vara en grund för vidare utveckling och relationsbyggande.

Omsorgssvikt måste betraktas som ett kontextuellt problem. Problemet uppstår som en följd av komplex påverkan mellan olika faktorer på det ontogenetiska-, mikro-, exo- och makrosystemnivå (Belsky 1980). Interventionstilltag måste anpassas därefter och kan också ses i förhållande till de olika nivåerna. Utredning av barnets omsorgssituation ska innehålla en undersökning av barnets utveckling, men också av miljön runt (Borge 1991). P.g.a. att föräldrars omsorgsförmåga påverkas av faktorer i omgivningen, är omsorgssvikt också samhällets ansvar. I Norden lever vi i ett välfärdssamhälle, där vi har byggt upp relativt goda och trygga makrostruktur, t.ex. lagar och barnhälsovård som ska skydda barn. De kan inte passivt hjälpa barnen. Samhället har ansvar för barns fysiska och psykiska hälsa, men är beroende av personer som kan genomföra tilltagen. Förskolan är en naturlig arena där stöd, råd och vägledning kan erbjudas föräldrar. Här kan barn få chans att uppleva en förståelsefull, översiktig och förutsägbart miljö. Personalen måste frigöra barnet för ansvar och skuld, och ersätta detta med lek och kunnande.

Killèn (2004) påpekar att hjälp i största möjliga grad skall ges på föräldrars premisser, men inte på bekostnad av barnets behov. Resultaten från denna uppsats visar dessvärre att tystnadsplikt kan hindra olika yrkesgrupper från att följa upp barn som far illa. Att det kan kännas psykiskt tungt att gå med bekymmer för ett barn, ställer krav på stöd från överordnade och samarbete mellan olika instanser. Förskolan är de som ser barnet dagligen, men barnevernet är de som enligt lag kan utlösa olika tilltag. En helhetlig värdering ska säkra familjen adekvat hjälp och stöd. Personalen måste känna att de vågar agera när ett barn bekymrar dem, och deras oro måste tas på allvar. Ökad kompetens runt varningssignaler angående omsorgssvikt, kan ersätta personalens osäkerhet med mer kunnande. Samarbetsmöten mellan olika instanser är ett steg i rätt riktning.

8.2 Vägen vidare

Intervju av förskolepersonal har gett nyttig kunskap och insikt i problemet ”barn som väcker bekymmer”. Denna kunskap, kombinerat med tidigare forskning på området, kan användas för att ge ökad kompetens om barn som far illa. Uppsatsen har också sina begränsningar. Jag har inte tagit hänsyn till barnens ålder och reserverar mig därför för att det kan vara olika varningssignaler beroende på om barnet är 2 eller 5 år. Redogörelsen av samarbetet mellan förskolor och barnevernet, präglas av att jag bara har intervjuat personal i förskolan. Barnevernet har inte haft chans att uttala sig och därför kan resultatet vara skevt vinklat.

Tidig intervention är viktigt. Barnen har inte tid till att vi ska vänta och se om situationen blir bättre framöver. Utvecklingen sker fort de första åren i livet, och saknade erfarenheter och skev utveckling kan skada barnet för lång tid framåt. Speciellt viktigt är det att uppmärksamma känslomässig otillgänglighet (psykisk omsorgssvikt), eftersom den förekommer vid all omsorgssvikt. Det handlar ofta om tillfällen som visar få konkreta bevis på att barnet far illa, men som kan vara mycket skadligt för barnet (Claussen et al. 1991, Kaplan et al. 1999, Lundén et al. 2003). Resultatet från denna uppsats visar att styrka socialt nätverk, samt ge vägledning till

föräldrar som saknar kunskap om uppfostran av barn, är några av de områden som bör prioriteras i förebyggande arbetet.

Ju äldre barnen blir, desto duktigare blir de på att dölja sina problem (Breidvik 2003). Genom att öka möjligheten för barn att forma en trygg anknytning till sina föräldrar, ökar vi också möjligheten för en sund psykosocial utveckling (Broberg 2005). Det är en god investering för att förhindra en olycklig barndom, negativ uppväxt, samt kriminalitet och psykosociala problem i vuxen ålder. Med tanke på generationsproblematiken, vill denna insats även minska risken för att nästa generation utsätts för omsorgssvikt. Goda rollmodeller ökar möjligheten för goda gemensamma upplevelser och positiva inre arbetsmodeller. Kveller (2006) visar att tidig intervention också är en god ekonomisk investering för samhället. Om inte barn som visar beteendeproblem fångas upp tidigt, kommer de att kosta samhället tio gånger mer än sina jämgamla vid fyllda 30 år.

Litteraturförteckning

- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E. & Wall, S. (1978): *Patterns of attachment. A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Askildt, A. & Johnsen, B. H. (2001): "Spesialpedagogikkens historie og idégrunnlag". I Befring, E. & Tangen, R. (red.) (2001): *Spesialpedagogikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Barnehaeloven. Lov om barnehager. Lov av 19 juni 1997 nr. 64, m/endringer sist ved lov av 17 juni 2005.
- Barnevernsloven. Lov om barneverntjenester (2004). Lov av 17 juli 1992 nr. 100, om barnevernstjenester m.v. m/endringer sist 1. januar 2004.
- Befring, E. & Tangen, R. (2001): "Spesialpedagogikk som fag og forskningsfelt". I Befring, E. & Tangen, R. (red.) (2001): *Spesialpedagogikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Befring, E. (2002): *Forskningsmetode, etikk og statistikk*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Belsky, J. (1980). An Ecological Integration. *Child Maltreatment*, vol 35, nr 4, s. 320-335.
- Borge, A. I. H. (1991). Psykososiale vansker hos barn 4-7 år. *Tidsskrift: skolepsykologi*, vol 26, nr 2, s. 3-7, 9-13.
- Breidvik, G. (2003): *Misbrukte barn. Reaksjoner som kan vise seg i skole og barnehage*. Bergen: Sigma Forlag AS.
- Broberg, A. & Lundén, K. (1994). "Förskolebarn-som-far-illa: Rapport från ett pilotprojekt". Psykologiska Institutionen Göteborgs Universitet. I: Lundén, K. (2004): *Att identifiera omsorgssvikt hos förskolebarn*. Göteborgs Universitet: Psykologiska institutionen.
- Broberg, A. G. (2005). "Anknytning, rädsla och omsorgssvikt". I Lippe, A. L. Von der & Wilkinson, S. R. (red.) (2005): *Risikoutvikling: Tilknytning, omsorgssvikt og forebygging*. Oslo: NOVA Rapport 7/2005.
- Borgen, M. (2006). Varsler ikke om vold mot barn. I Hafstad, A.; *Aftenposten*, 14.05.06, del I, s. 6.
- Bowlby, J. (1973): *Seperation, Anxiety and Anger. Attachment and Loss, Volume II*. Harmondsworth, Middlesex, England: Penguin Books.
- Cederström, A. (1990): *Fosterbarns anpassning – en relationsproblematik. Om 25 barn i åldrarna 4-12 år som har placerats i fosterhem. En delstudie i Barn i kris-projektet*. Stockholms Universitet: Pedagogiska institutionen.

-
- Christensen, E. (2000): *Det 3-årige barn*. Rapport nr. 3 fra forløbsundersøgelsen af børn født i 1995. København: Socialforskningsinstituttet 00:10.
- Claussen, A. H. & Crittenden, P. M. (1991). Physical and psychological maltreatment: Relations among types of maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, vol 15, s. 5-18.
- Claussen, J. C. (red.) (2001): *Det er noe med den ungen. Fra bekymring til handling*. Oslo: SEBU Forlag.
- Cleaver, H. & Freeman, P. (1995): *Parental perspectives in cases of suspected child abuse. Studies in child protection*. London: HMSO.
- Cleaver, H., Unell, I. & Aldgate, J. (2000): *Children`s Needs – Parenting Capacity: the impact of parental mental illness, problem alcohol and drug use, and domestic violence on children`s development*. London: The Stationery Office.
- Cloke, C. (2003): "Forgotten patients – adult abused as children." I: Bannon, M. J. & Carter, Y. H. (red.); *Protecting children from abuse and neglect in primary care*. Oxford: University Press.
- Crittenden, P. M. (1988): "Relationship at risk." I: Belsky, J. & Nezworski, T. (red.); *Clinical Implications of Attachment*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publisher.
- Dalen, M. (2004): *Intervju som forskningsmetode- en kvalitativ tilnærming*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2000): "The discipline and Practice of Qualitative Research". I: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (red.); *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc.
- Drugli, M. B. (2002): *Barn som vekker bekymring*. Oslo: NKS Forlaget.
- Egeland, B. & Stroufe, A. (1981). Attachment and Early Maltreatment. *Child Development*, vol 52, s. 44-52.
- Ewerlöf, G., Sverne, T. & Singer A. (2004): *Barnets bästa. Om föräldrars och samhällets ansvar*. Stockholm: Norstedt Juridik AB.
- FNs barnkonvention om barnets rättigheter. Vedtatt av FN 20.11.1989. Ratifisert av Norge 08.01.1991.
URL:http://www.fn.no/erklaeringer_og_konvensjoner/barnerettigheter/fns_konvensjon_om_barnets_rettigheter (Läsdatum: 03.04.06)
- Giovannoni, J (1989): "Definitional issues in child maltreatment". I: Cicchetti, D. & Carlson, V.; *Child Maltreatment. Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect*. New York: Cambridge University Press.
- Hansen, J. (2002): *Bekymring og handlemønstre i samspillet mellem forældre og fagfolk*. København: UFC Børn og Familie.

-
- Hessle, S. (1993): "Hur vet man när barn far illa?" I Andresson, G., Aronson, K., Hessle, S., Hollander, A. & Lundström, T.; *Barnet i den sociala barnavården*. FoU-rapport 1993:18. URL: <http://www.socialstyrelsen.se/NR/ronlyres/EF4C239F-72E0-45B9-8F36-60ECDDC51D52/2992/200411013.pdf> (Läsdatum: 25.01.06)
- Hundeide, K. (2001): *Ledet samspill fra spedbarn til skolealder*. 2. utvidete utgave. Nesbru: Vett & Viten AS.
- Isdal, P. (2002): *Vold mot mor er vold mot barn – om barn som vokser opp som vitne til vold i familien*. Årsrapport. Organisasjonen Voksne for Barn.
- Iwaniec, D. (1995): *The emotionally abused and neglected child*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Johannessen, E., Kokkersvold, E. & Vedeler, L. (2001): *Rådgivning. Tradisjoner, teoretiske perspektiver og praksis*. 2 utgave. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Kaplan, S. J., Pelcovitz, D. & Labruna, V. (1999). Child and Adolescent Abuse and Neglect Research: A Review of the Past 10 Years. Part I: Physical and Emotional Abuse and Neglect. *American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, vol 38, nr 10, s. 1214-1222.
- Killén, K. (1996). How far have we come in dealing with the emotional challenge of abuse and neglect? *Child Abuse & Neglect*, vol 20, nr 9, s. 791-795.
- Killén, K. & Olofsson, M. (red.) (2003): *Det sårbare barnet. Barn, foreldre og missbruksmiddelproblemer*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Killén, K. (2004): *Sveket*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Killén, K. (2005): "Forebygging – alles ansvar – en utfordring". I: Lippe, A. Von der & Wilkinson, S. R. (red.); *Risikoutvikling. Tilknytning, omsorgssvikt og forebygging. (Et jubileumsskrift til Kari Killén)*. NOVA Rapport 7/2005.
- Kokkersvold, E. (2002): "Psykososiale lærevansker". I kompendium Spesialpedagogikk 1.avd./mellomfagstillegget. *Psykososiale og migrasjonsrelaterte lærevansker – introduksjon*. Universitetet i Oslo: Institutt for spesialpedagogikk.
- Kvale, S. (1997): *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Kvælo, Ø. (2006). Grip inn når de er 2 år. I Henmo, O; *Aftenposten*, 18.03.06, Del I, s. 6.
- Lind, L. (2000): *Fortså mig dog!* København: Hans Reitzels Forlag.
- Lund, T. (red.) (2002): *Innføring i forskningsmetodologi*. Oslo: Unipub forlag.
- Lundén, K., Broberg, A. & Borres, M. (1998): "Hur vanligt är det att förskolepersonal och BVC-sjuksköterskor oroar sig för att barn far illa: En jämförelse mellan tre olika stadsdelar i Göteborg kommun." Rapport nr. 3. I: Lundén, K. (2004); *Att identifiera omsorgssvikt hos förskolebarn*. Göteborgs Universitet: Psykologiska institutionen.

-
- Lundén, K., Broberg, A. & Borres, M. (2000): "Hur tolkar BVC-sjuksköterskor och barnomsorgspersonal anmälningsskyldigheten enligt § 71 Socialtjänstlagen?" Rapport nr. 2. I: Lundén, K. (2004); *Att identifiera omsorgssvikt hos förskolebarn*. Göteborgs Universitet: Psykologiska institutionen.
- Lundén, K. & Broberg, A. (2003): "Vilka tecken på omsorgssvikt har BVC-sjuksköterskor och barnomsorgspersonal observerat hos barn?" Rapport nr. 1. I: Lundén, K. (2004); *Att identifiera omsorgssvikt hos förskolebarn*. Göteborgs Universitet: Psykologiska institutionen.
- Lundén, K. (2004): *Att identifiera omsorgssvikt hos förskolebarn*. Göteborgs Universitet: Psykologiska institutionen.
- Main, M. & Weston, D. R. (1981). The Quality of the Toddler's Relationship to Mother and to Father: Related to Conflict Behavior and the Readiness to Establish New Relationships. *Child Development*, vol 52, s. 932-940.
- Main, M. & Solomon, J. (1986): "Discovery of an Insecure-Disorganized/Disoriented Attachment Pattern." I: Brazelton, B. & Yogman, M. W. (red.); *Affective development in infancy*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Maxwell, J. A. (1992): "Understanding and Validity in Qualitative Research", I Harvard Educational Review 32 (3) 1992 s. 278-300. I Kopisamling (1439) for Spesialpedagogikk SPED4010, *Vitenskapsteori, forskningsmetode og statistikk*, Master. Universitetet i Oslo: Det utdanningsvitenskapelige fakultetet, Institutt for spesialpedagogikk.
- NESH (2006): Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora. Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. URL: <http://www.etikkom.no/retningslinjer/NESHretningslinjer/NESHretningslinjer/06> (Läsdatum: 17.04.06).
- Ogden, T. (2002): *Sosial kompetanse og problematferd i skolen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Rammeplan (2006). Foreskrift om rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver. Fastsett av Kunnskapsdepartementet 1. mars 2006 med hjemmel i lov 17. juni 2005 nr. 64 om barnehager (Barnehageloven) § 2 syvende ledd. Foreskriften trer i kraft 1. august 2006. URL: [http://odin.dep.no/filarkiv/274401/rammeplan_\(til_Odin\).pdf](http://odin.dep.no/filarkiv/274401/rammeplan_(til_Odin).pdf) (Läsdatum: 17.04.06)
- Robson, C. (2002): *Real World Research*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Rutter, M. (1981): *Maternal deprivation reassessed*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Rye, H. (1993): *Tidlig hjelp til bedre samspill: nye metoder og nye muligheter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Ryen, A. (2002): *Det kvalitative intervjuet. Fra vitenskapsteori til feltarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget.

-
- Sagbakken, A. & Andreaa, B. (1993): *Barnevern i barnehagen – en felles utfordring*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Sagbakken, A. (2001): "Hjelpetiltak i barnehagen". I: Claussen, J. C. (red.); *Det er noe med den ungen. Fra bekymring til handling*. Oslo: SEBU Forlag.
- Schwandt, T. A. (2000): "Three Epistemological Stances for Qualitative Inquiry: Interpretivism, Hermeneutics, and Social Constructionism". I: Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (red.); *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc.
- Skaalvik, E. M. & Skaalvik, S. (1998): *Selvoppfatning, motivasjon og læringsmiljø*. Trondheim: Tano AS.
- Smith, L. & Ulvund, S. E. (1999): *Spedbarnsalderen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Studiehåndbok (2005-2006). Avdeling for lærerutdanning. Førskolelærerutdanning. Oslo: Høgskolen i Oslo.
- Tetzchner, S. Von. (2001): *Utviklingspsykologi. Barne- og ungdomsalderen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Thagaard, T. (2002): *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Thomas, A. & Chess, S. (1977): *Temperament and Development*. New York: Brunner/Mazel Inc.
- Ursin, H. (1982). Stressykdom. Aktiveringspatologi. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening*, vol 19, s. 5-13.
- Vedeler, L. (2001): "Barnehagen og tilpasset opplæring." I Befring, E. & Tangen, R. (red.) (2001); *Spesialpedagogikk*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Werner, E. E. (1989). High-risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 years. *American journal of orthopsychiatry*, vol 59, nr 1, s. 72-81.
- Wormnæs, O. (2005): "Om forståelse, tolkning og hermeneutikk", s. 234-242. I Kopisamling (1439) for Spesialpedagogikk SPED4010; *Vitenskapsteori, forskningsmetode og statistikk*, Master. Universitetet i Oslo: Det utdanningsvitenskapelige fakultetet, Institutt for spesialpedagogikk.

Bilaga 1

Tecken på känslomässig otillgänglighet i föräldra-barn relationen:

- Barnet blir känslomässigt avvisat av föräldrarna
- Barnets föräldrar är bara i begränsad omfattning i stånd till att reagera på barnets känslor och signaler
- Barnet ignoreras aktivt av föräldern
- Föräldern hotar barnet med "förlust på kärlek" och/eller att barnet kommer att mista viktiga relationer
- Föräldern/föräldrarna hotar att gå ifrån eller lämna bort barnet
- Barnet hotas med våld/stryk
- Barnet beskrivs på ett kränkande sätt
- Föräldern/föräldrarna förhåller sig i perioder direkt fientligt till barnets behov
- Vid upprepade tillfällen avvisar föräldern/föräldrarna barnet eller svarar inte adekvat på dess kontaktförsök
- Vid upprepade tillfällen visar föräldern/föräldrarna att den/de inte förmår möta barnet "på dess nivå"

Tecken på försummelse:

- Barnet hålls i perioder hemma p.g.a. att föräldern "behöver ha barnet hos sig"
- Barnet blir aktivt hindrat samvaro med andra barn och/eller andra vuxna
- Barnet passas av ett stort antal skiftande eller tillfälliga vuxna
- Barnet blir ofta passat av större syskon eller av andra barn

- Barnet har varit med om att föräldrar/na misshandlats eller åsett annat våld i hemmet
- Barnet har ofta passats av personer, som varit påverkade av alkohol, narkotika eller psykofarmaka
- Barnets dagliga liv är präglad av oförutsägbarhet

(Lundén 2004:39-40)

Bilaga 2

Intervjuguide: Informantens exemplar

Din ställning i förskolan:

Grundutbildning:

Vidareutbildning, inkl. kurs:

Tidigare relevanta erfarenheter:

1. Vad lägger du i begreppet "att vara bekymrad för ett barn"?
2. Vad lägger du i begreppet omsorgssvikt?
3. Kan du beskriva en konkret situation där du har varit osäker på om det faktiskt handlat om omsorgssvikt, men där ett barn har bekymrat dig?
4. Kan du beskriva ditt framgångssätt när ett barn väcker ditt bekymmer? Hur värderar du barnets situation?
5. Har er förskola några speciella strategier för barn som väcker bekymmer? Om ja, beskriv.
6. Hur har du upplevt samarbetet med föräldrarna i situationer där ett barn har väckt ditt bekymmer?
7. Vad ser du som orsakerna till att omsorgssvikt förekommer?
8. Litteraturen pekar ofta på att "...det är viktigt att uppmärksamma barn som lider på grund av dåliga förhållanden i hemmet." Vad tänker du om detta påståndet? Vilka associationer får du?
9. Hur upplever du samarbetet med och eventuellt stöd från andra instanser, i de tillfällena där ett barn har väckt ditt bekymmer?
10. Har du något konkret exempel där er förskola har anmält ett förhållande utifrån en misstanke om att barnet har blivit utsatt för omsorgssvikt, och något exempel på där ni inte har gjort det? Vad tänkte du efteråt om hur du valde att handla i denna situation?
11. Har du någon gång upplevt tystnadsplikten som ett hinder i arbetet med ett barn som du har varit bekymrad för? Om ja, beskriv.

Intervjuguide: Mitt exemplar

Förklara syftet med intervjuet. Tydliggöra att jag är speciellt intresserad av erfarenheter med barn i ”gråzonen”, d.v.s. de tillfällen där de har bekymrat sig för att barnet utsätts för omsorgssvikt, utan att helt kunna sätta fingret på varför.

Din ställning i förskolan:

Grundutbildning:

Vidareutbildning, inkl. kurs:

Tidigare relevanta erfarenheter:

Definition och begreppsavklaring:

1. Vad lägger du i begreppet ”att vara bekymrad för ett barn”?

2. Vad lägger du i begreppet omsorgssvikt?

(O)synliga tecken? Olika typer av omsorgssvikt?

Hur kan man upptäcka omsorgssvikt i förskolan:

3. Kan du beskriva en konkret situation där du har varit osäker på om det faktiskt handlat om omsorgssvikt, men där ett barn har bekymrat dig?

Vad ser du efter, signaler och tecken: hos barnet, omsorgsgivaren, i samhandling barn-barn, barn-vuxna.

4. Kan du beskriva ditt framgångssätt när ett barn väcker ditt bekymmer? Hur värderar du barnets situation? På vilket sätt har barnet förmedlat sin livssituation?

5. Har er förskola några speciella strategier för barn som väcker bekymmer? Om ja, beskriv.

T.ex. Handlingsplan, årsplan, på bydelsnivå. Några speciella planer i förhållande till bekymmer angående omsorgssvikt?

Samarbete med barnets omsorgsgivare:

6. Hur har du upplevt samarbetet med föräldrar i situationer där ett barn har väckt ditt bekymmer?

I mötesituationer (hämtar/lämnar barnen)? Vid föräldrasamtal? Möter personalen motstånd? Föräldrarna, tar de emot och ger de besked?

Konsekvenser (teoretisk referensram):

7. Vad ser du som orsakerna till att omsorgssvikt förekommer?

8. Litteraturen pekar ofta på att "...det är viktigt att uppmärksamma barn som lider på grund av dåliga förhållande i hemmet." Vad tänker du om detta påståndet? Vilka associationer får du?

Konsekvenser för barnet? Här-och-nu perspektiv. Framtidsperspektiv (skolgång och vidare utveckling).

Hjälp och stöd till barnet. Samarbete mellan olika instanser:

9. Hur upplever du samarbete med och eventuellt stöd från andra instanser, i de tillfällena där ett barn har väckt ditt bekymmer?

10. Har du något konkret exempel där er förskola har anmält ett förhållande utifrån en misstanke om att barnet har blivit utsatt för omsorgssvikt, och något exempel på där ni inte har gjort det? Vad tänkte du efteråt om hur du valde att handla i denna situation?

11. Har du någon gång upplevt tystnadsplikten som ett hinder i arbetet med ett barn som du har varit bekymrad för? Om ja, beskriv.

Avslutning:

Det var alla frågor jag hade. Är det ytterligare något du känner att du vill tillföra?

Bilaga 3

Förfrågan om deltagande i intervjuundersökning

Jag är student i specialpedagogik på Universitetet i Oslo. Jag har tidigare studerat psykologi, pedagogik och specialpedagogik på universitetsnivå. Jag har även arbetat med barn, både i förskolan, men också med barn med speciella behov. Nu håller jag på med min masteruppsats med titeln ”Barn som väcker bekymmer i förskolan. Tidiga signaler och misstankar om barn som utsätts för omsorgssvikt”.

Jag anser att förskolan är en viktig arena i tidigt förebyggande arbete med barn som lider av omsorgssvikt. Genom att uppmärksamma tidiga signaler som kan indikera att barnet far illa, önskar jag att kunna bidra till ökad kunskap runt detta tema. Denna kunskap kan användas för att erbjuda adekvat hjälp och stöd till barnen tidigt i livet.

Med anledning av detta söker jag informanter som kan tänka sig att ställa upp på ett intervju. Jag önskar komma i kontakt med pedagogisk utbildad personal i förskolan som har tidigare erfarenhet i detta område. Jag vill precisera att det är barnen i ”gråzonen” som är av intresse i min undersökning, d.v.s. tillfällen där man varit osäker på om problemet faktiskt handlat om omsorgssvikt.

Personuppgifter och protokoll kommer att behandlas helt konfidentiellt och anonymieras. Det kommer inte att vara möjligt att identifiera några personer i presentationen. Deltandet är frivilligt. Du kan välja att när som helst avsluta din medverkan. All data kommer då att raderas och uteslutas från uppsatsen.

Om du kan tänka dig att ta del i detta, kommer det att vara till stor hjälp för mig. Du kommer också att ha möjlighet till att vara med och öka den generella kunskapen på detta område. Den slutgiltiga uppsatsen kommer att finnas för utlåning på Universitetsbiblioteket på Blindern i Oslo. Uppsatsen kan sändas elektroniskt till de som önskar detta.

Med vänlig hälsning,

Frida Eidelbrekt

Jag ställer gärna upp på intervju efter de villkoren som framkommer här.

Namn:

Oslo / -06